

ADATOK ÉS ADALÉKOK

JUHÁSZ GÉZA

CSOKONAI ROZÁLIÁJA

Csokonai kritikai kiadása alkalmával elháríthatatlanul szembekerülünk azzal a problémával, amelyet ő maga tűzött elének a Lilla-dalok előbeszédében: »Nem ... voltak ezek az én verseim soha olyan céllal íródva, hogy belőlük egy, és egymással összefüggő kis poétai román kerüljön: egyszer egyik darab készült, másszor másik, és nem azzal a renddel, a milyennel e könyvben látni; némelyiket még 1793-ban csináltam, ilyen a XVII.-dik dal, vagyis a *Tanunak Hivott Liget*, mely a Campe magyarra fordított Psychológiájának ajánló levelében és a XXXVIII.-dik, azaz a *Feredés*, melynek egy része a Gessner Daphnissá-ban paraphrasisálódott; van olyan is a melyik 1802-ben jött ki a semmiségből. Egynehányat másnak a kérésére írtam. Hanem nagyobb részét élő személynek készítettem; és akkor valóságos érzéseim ritkán engedték eszembe jutni, hogy én poéta vagyok, vagy még jövődöben erotikus író kerekedik belőlem.« (*Harsányi Gulyás*: Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Geniusz kiadás. Budapest. 1922. I. k. 444–445. l. A következőkben: HG.)

Köztudomású, hogy a Lilla-daloknak több mint fele már Komárom előtt készen volt, ha nem is a végleges formájában. Ha pedig nagyobb része élő személynek szólt, meg kell kísérelnünk annak a kiderítését, ki lehetett az az élő személy. Nemzedékek óta forgalomban van egy irodalomtörténeti hagyomány Rozáliáról, a beteg szomszéd lánykáról. Munkánk közben ez egyre tarthatatlanabbnak bizonyult. Idáig alig tudtunk Rozáliáról egyebet, mint hogy még a költő életében meghalt. Ez sokkal kevesebb, semhogy ezt tehetnők a kritikai elrendezés alapjává. A fölbukkanó tények gyökeres szembenézésre kényszerítettek.

A következőkben arról adok számot, hol, kinek a személyében sikerült több valószínűséggel megtalálnom azt a Rozáliát, akinek feltételezésével megoldódnak Csokonai lírájának eddigi talányai. Látszólag messziről indulok: az első, aránytalanul rövidebb részben Földi János bírálatát ismertetem Csokonai Blumauer-fordításáról, s csak az után térek rá a Rozália-problémára. Igaz, hogy a megoldás döntő bizonyítékát Földinek ez a levélformában írt bírálata adja; de úgy tűnhetik, hogy ebben az összefüggésben szükségtelen közölni az egészet. Mégis úgy érzem, nem mondhatok le arról a lehetőségről, amelyet ez a kiadatlan bírálat kínál. Ez már eleve megteremti azt a légkört, amelyben tanulmányom alakjai mozognak: Csokonai, a lángeszű diák, Földi, az egyetemes tudású bölcs mester, az avatottan akkurátuskodó barát — és Rozália.

1. Csokonai végső évei

Arany János írja Szász Gerő költeményeiről, hogy sokszor kedve volna hosszas bírálgatás helyett átkölneni egy-egy hibás művét, akár a vén cigány, mikor újrahegedüli a nótát, s úgy mutatja meg, mi rossz a társa játékában. Földi Jánosnak is hasonló érzése támadhatott, mikor egyik levelében így bírálta meg Csokonait. Igaz, ebből az derül ki, hogy Földinek ugyan minden kifogása jogos, de hegedülni Csokonai tudott jobban. Kísérlete mégis méltó a figyelmünkre, önmagában is, még inkább azért, mert általa mélyebben megvilágosodik a két költő baráti viszonya, művészi és politikai felfogása.

Már Kölcsey említi Földinek ezt a levelét 1817-es Csokonai-recenziójában, kiemelve Földi »makacsságát, s azon mesteri tonust mely neki sajátja volt, valamint zordon ízlését«, amelynek ijesztő föltárulását Földi leveleinek valahai megjelenésétől várja. Sajnos, ezekből a levelekből ma sem ismerünk sokkal többet, mint amennyi Kazinczy Levelezésében olvasható. E szerint Kazinczy és Földi 1790 táján még csaknem egyenrangú barátoknak, versenytársaknak látszanak, fej-fej mellett nyomulnak előre verselésünk művészibb tételében. Kazinczy a német jambus felől indul el a »kétszeres« (rímes-ídomértékes) verselés felé, Földi — Rájnis nyomán —

százával gyűjti a példákat a különféle verslábakra : közmondásainkból, szólásmódjainkból. Már akkor benne a meggyőződés, amelyet a fiatal Kőlcsey még fölír neki, hogy : »a köznépé az igaz magyarság«. (Tudományos Gyűjtemény. 1817. III. f. 111. l.)

Feljődésünk mai távlatában Földinek van igaza, amit döntően bizonyít, hogy az ő kezéből Csokonai és Fazekas vitte tovább a fáklyát, míg Kazinczy mellett utoljára Kiss János, Szemere és Helmeucz maradt, hiszen Berzsényi s maga Kőlcsey is elszakadt tőle. De *saját korában* kétségtelenül Kazinczy jelentette a haladás egyetlen útját. Csokonai szintén őt vallja *elsősorban* mesterének : »Kazinczy! Földi! kik belőlem Már-már poétát tettetek. . . . Am ő már ugyanakkor, az Anakreoni Dalokban »a danoló falusi lányt és a jámbor puttonost« ajánlja tanulmányozás végett literátoraink figyelmébe.

Kőlcsey számára sem maradt sokáig összeegyeztethetetlen, amit Csokonainak Kazinczy és Földi *együtt* jelentett. A feltörő polgárság a megmerevedett klasszicizmus leküzdésére először a szentimentális iránnyal próbálkozott, de a győztes ipari forradalom és 1789 után tovább kellett jutnia, az *romanticizmusig*, hogy a polgári nemzet-állam számára birtokba vegye egy-egy nép egész multját. Az aktív romantizmus a haladást szolgálta, mint a kapitalizmus hőskorának főiránya – az egyáltalán nem lényeges, hogy eszközeit a reakció is elsajátította. Mindenütt elterjedt ez az irány, ott is, ahol a nemzet-állam megteremtése akadályokba ütközött. Sőt legteljesebb kivirágzását éppen az ilyen területeken érte el: Németországban és Kelet-Európában. Nem kétséges, miért. Ahol még késett a nemzet-állam, a romantizmus a *nép széles rétegeivel kereste a kapcsolatot*, s kikerülhetetlenül eljutott a folklór-kultuszig, amelynek nálunk Csokonai az első lángezü megszólaltatója.

Alig róttá meg Kőlcsey a debrecenieket, maga szintén a néphagyomány útjára kényszerült. De a mi elaggott közízlésünkön előbb végre kellett hajtani egy rendkívül nagy körültekintést igénylő műtetet : le kellett operálni a népi törekvésekről a feudális csökevényeket. Ezt hajtotta végre Kőlcsey, mikor úgy fordult vissza a népdalhoz, hogy előbb költészetébe olvasztotta a nyelvújítás minden vívmányát.

Csokonai messze előremutató Kazinczy-Földi szintézise azért volt lehetséges, azért volt teljesen jogos, mert a »debreceni kör« éppúgy a polgárosodásért küzdött, akár Kazinczyék. A polgári korszak az irodalom számára egyebek közt azt is jelentette, hogy az olvasóközönség rohamosan kiszélesedett. Széphalom és Debrecen egyaránt ezt akarta, de nem azonos módon. Kőlcsey 1817-ben még teljesen Kazinczy-párti, de már akkor sem a *népit* ítéli el legegészebben Csokonai költészetében, hanem a parlagiasságot. Hiszen *Parasztdalát* s néhány más versét még dicséri is »geniális szökellése miatt. Leginkább a szabadszájúság riasztja vissza ; egyenesen iszonyodik Csokonai vígjátékaitól, amelyekben szerinte a debreceni költő »akarva kereste-öszve . . . a legalacsony elméskedést s kifejezéseket.« (Tudományos Gyűjtemény. 113–114. l.)

A debreceniek közérthetőséget követeltek ; újították ők habozás nélkül, ha kellett, de valamennyiőjüköröl elmondható, hogy »szavaiknak ritkán tudták megadni az újság ingerét«. Őket tehát a »betűtlen« magyar is megérthette. Kazinczy hívei viszont? Igaz, annyi új szót gyártottak, hogy *Némethi Nagy János* szerint, jutalmat kell kitűzni a magyar művek magyar nyelvre való fordítására. (Értekezés Cs. V. M. életéről. . . Bécs, 1818.) Mégis : Kazinczyék a maguk módján szintén nagyban hozzájárultak az olvasóközönség kitágításához. A feudális társadalomban az irodalom *férfiak dolga* volt, – Csokonai műveinek számottevő része nem illett volna a korabeli kisasszonykák kezébe. Csokonai nem tanult »illem«-et : az antik írónok nevelkedett, a szabadszájú cétusokban bontakozott s a Dunántúl vidéki kúriáiban ért tetőfokra. Valódi szalont keveset látott és sosem sajátította el Kazinczynak azt a varázslatos képességét, hogy a legkevésbé tisztességes pletykákról is a legválasztékosabb kifejezésekkel tudott csevegni. Csokonai 1789-es Laudon-magasztalásában úgy hangzik el a »kurva« szó, mintha azt írná : tejes lábas ; s mikor az öreg Gergő száján halmozza is ezt a »díszítő jelzőt«, maga írja, hogy a vidék udvarházaiban legnagyobb büntetése »egy-két legyező-legyintés« volt szabadszájú víg eposzáért. A 19. század kispolgári nőtömegei csak a két törekvés egyesülése után váltak meghódíthatókká : olyan közérthető nyelven, mint Csokonaié, akkora választékos-ságot igényeltek, mint a Kazinczyé. Ezt a szintézist vitte aztán diadalra Jókai, aki látja a problémát : »Csokonai erotikumait nem adhatom a leányom kezébe. Amit eddig magyar költők írtak, az mind férfiaknak való.« (Eppur si muove. I. 204. l. Cent. kiad.)

Kőlcsey megbotránkozását ebben az összefüggésben kell látnunk. Ma is vele ért egyet a választékos ízlés, bármennyit edződtek az olvasó tömegek a biedermeier óta. Am törődünk bele : a következőkben a Lilla-dalok ósállományáról lesz szó. Maguk a dalok : költészetünk legszebb virágai közé tartoznak. Most az a feladat, hogy a termőtalajukat vizsgáljuk meg. Meg kell vele ismerkednünk, mégha ez a talaj – ezúttal a szó szoros értelmében : – trágyaszagú is.

Földi és Csokonai barátságáról Kőlcseynek nincs jó véleménye : »Cs. ezen embernek tanítványa volt. REC(ensens) emlékszik egy levélre, melyben Földi a Cs. által fordított

Blumaueri dalt – az árnyékszékhez – megítéli, s abban minden sort a legszorosb fordítás regulái szerént fontolgat.« (Tudományos Gyűjtemény. i. h.). Meg kell bélyegezni ezt a visszatasztító témát, még akkor is, ha látja Kőlcsey, hogy Blumauer »óda«-ja a klerikális álszenteskedést teszi neveltségessé a »nagy szemérmű Abtissa« (később: »a nagy szemérmű szűz apáca«) alakjában, sőt kineveteti az uralkodókat is, azzal az állításával, hogy a trónnál még az árnyékszéken ülni is kívánatosabb.

Földi leveléből ma már kitetszik: nem alaptalanul sóvárgott Csokonai Debrecen »kedves füstje« után, a Dunántúl feudális-klerikális légköréből. Debrecen is sokat merevedett 1795 óta, de még élt Földi s már hazatért Fazekas Mihály. Ők ketten adták Csokonai számára azt az ösztönző környezetet, amelyben megfogalmazta fölfogását a nyelvújítás legészszerűbb módszeréről, – s ez mindjárt közzé is tette a *Tavaszbán* (HG. I. 627 28.); mikor pedig sajtó alá rendezte az *Anakreoni dalokat*, abban mint idéztem (HG. I. 198.): nyomatékkaal hívta föl íróinkat a folklór tanulmányozására. Ebben a környezetben elismerés járt Blumauer tolmácsolásáért is!

Csokonai végső otthoni éveiről adatok híján az a nézet vált uralkodóvá, hogy akkor már alig csinált valamit. Pályája sem emelkedett, újat sem írt többé ezekben az években, csak sajtó alá rendezte verseit – mondták. Pusztán az, hogy csak rendezte hagyatékát, többek közt a Lilla-dalok versesregény-szerű kompozícióját jelenti; a csiszolás pedig: a remekművé érlelés végső fokozatát. Csokonai esztétikai tudatosodásának leggyümölcsözőbb évei ezek: ekkor írja úttörő tanulmányait kötetei elé, sőt tervez egy világirodalomtörténetet is, amelynek latinnyelvű vázlata ránk maradt, s még szintén publikálásra vár. A népköltésről vallott, messze jövőbe mutató felfogása pedig gyakorlatilag is érvényesült: művekben. Fazekas és Földi biztató közelségében ekkor adta meg legtisztább népi hatású művei (*Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz* és a *Szegény Zsuzsi*) végső formáját. Mi jögon minősítőnk elapadónak azt az alkotóképeességet, amelynek olyan termékei maradtak, mint a *Főhadnagy Fazekas úrhoz* (1804 május 15.), vagy ugyanabból a korszakból a *Tudógyulladásomról*, sőt a Rhédeiné búcsúztatójának lázas iramban készült hatalmas bevezető szakaszai? (E korbéli színvonalát ne az *Árpádiasz* rögtönzött vázlatán s bevezető hexameteirei mérjük le; azok jóval korábban, sárospataki jogászzkodása első felében készültek, — mikor még dugonicsi fokon ismerte a pogánykort és nem ábrándult ki a magyar jusból!)

2. Földi bírálatá

Milyen szellem hatotta át ezt a debreceni »költői műhelyt«, arról ad némi tájékoztatást Földi levele. De hogy a fölvetődő problémákat világosan lássuk, célszerű előljáróban közölnünk magát Blumauer eredetijét, pontosan úgy, amint Csokonai sajtókezű másolatában ránk maradt:

Ode an den Leibstuhl

Du kleiner Sitz von dessen eignen Namen
Man mit Respect nur spricht,
Den täglich doch die eckelste der Damen
Besieht und fühlt und riecht.

Du bist der grösste aller Opferherde,
Auf deinen Altar nur
Zollt täglich der galante Theil der Erde
Sein Opfer der Natur.

Du bist der Götze, der selbst Majestäten
Ihr Hinterhaupt entblösst,
Der Freund, vor dem sogar sich ohn' Erröthen
Die Nonne sehen lässt.

Erhaben sitzt, wie auf den Sitz der Götter,
Der Weise sich auf dich,
Sieht stolz herab, und lässt das Donnerwetter
Laut krachen unter sich.

Du bist das wahre Ebenbild der Thronen.
Auf diesem Erdrevier,
Denn immer sitzt von vielen Millionen
Ein einziger auf dir.

Du bist allein, den Prunk und Etikette
Selbst mehr als Thronen ziert,
Denn sag' bey welchem Thron wird so zur Wette
Als wie bey dir hofirt?

Worin jedoch aus allen Sorgestühlen
Kein einziger dir gleicht,
Ist diess, auf Thronen sitzt man oft sich schwülen
Auf dir sitzt man sie¹ leicht.

Du beutst als Freund den Menschen hier auf Erden
Gefällig deinen Schoos
Und machest von den drückendsten Beschwerden
Der Menschlichkeit sie los.

Zu dir wallfahren gross und kleine Geister,
Wenn sie die Milzsucht quält,
Du nimmst von ihnen weg den Seelenkleister,
Der sie umnebelt hält.

Man sieht dich täglich viele Wunder wirken :
Du bist der Ort, wohin
(So wie nach Mekka die bedrängten Türken)
Die arme Kranken ziehn.

Du bist der Heilthumstuhl, an dem der Kranke
Nie fruchtlos Opfer zollt,
Weil er dafür gewiss mit regem Danke
Sich die Genesung hohlt.

Du bist der Chef, für den auf seinem Stuhle
So mancher H** schwitzt,
Der Gott, für den so manche Federspule
Des Autors ab sich nützt,

Der Richterstuhl, wo über die Gehirne
Man streng Gerichte hält,
Der Schlund, worein, gebrandmarkt an der Stirne
So manches Wischchen fällt.

Drum, dass du mich dereinst nicht auch als Richter
Verschlingst mit Haut und Haar,
So bring ich dir, du Erbfeind aller Dichter,
Diess Lied zum Opfer dar.²

S most lássuk Földi levelét Csokonai fordításáról :

Hadház, 8^{ik} Jul 1800.

Barátom

Vettem a *Pilulas Moschatas Pyramidales*, és valamig fel nem bontottam a Skatulát, mindég tévedésben tartott, hogy ki? s mitsoda orvosságot, s mi tévedésből küldött hozzám? az egyenesebb, s kötelességbeli gondolat igazán Pilulákról lévén, melyet a czifra Skatula is örökített. A Körtvélyt minden eddig kóstolt Körtvélyek felett, igen kellemetesnek talájtam, mind különös szagára, ízére, mind idején érésére nézve: mely cél előttem a Gyümöltkőfák beszerzésében, kiváltképpen e két különös: idején, vagy

¹ Elírás: sich helyett.

² Gedichte von Blumauer. II. Th. Wien. 1787. 8. — II. Th. S. 216. und ff., — közli Csokonai azt a helyet, ahonnan kimásolta a szöveget.

korán való és késő gyümölcsök. Már ez a kedvességet meg nyerte ; -- és nints egyéb hátra, hanem hogy tavasszal óltó ágakat kapjak belőle, melyet szorgalmatosan ki is kérek.

A Pándi Medgynek, várom még az igaz Etymonját, mint a Gilvának is etc. A Blumauer ódáját *an den Leibstuhl*, megolvastam és némelly melleseges jegyzéseimet hozzá adva, gyönyörködve küldöm vissza, emlékeztvén a régi Rómaiaknak egymás között való *Eloivasásokra*.

(si placet) *Árnyékszék* :

Kis Szék mellynek Nevét nem emlegetjük

Ha tudjuk a *Politzját*,

Vagy mellé mindenkor vigyázva vetjük

A tisztas *Salva-veniat*.

De a kit még is meg keres napjába

A leg szorosb órába is

S Ájulás nélkül büzőlget magába

A leg finnyásabb Dáma is.

A két első Pár Német vers, magyarul *négynek* nagy szöszaporítás. Kivált a *Politzját*, *Salva veniat*, mint idegen todalékokat innét mind elobstitolnám. Én próbáltam a Némethez így szorosabban faragni :

Kis Szék ! melynek Nevét ki tenni szégyen,

*Vagy egy, vagy más Palást nélkül;**

De mellyet, bár leg finnyásb Dáma legyen,

Minden Palást nélkül meg ül. (tsupasz seggel)

* 1. *Árnyékszék, Szükségszék, hátra, Buda, Sardinia sat. ;*

2. elég van olyan ember, a ki nem *mindennap*, de különben is mindjárt következik ez a szó.

Minden nap a te Oltárodra térsz

Természet áldozatait

E nagy Világnak a *galántabb rész*i

S Temjénjét fel botsátja *itt*.

galántabb a mennyibe nints mindenütt *Commod* szék ; egyéb aránt más is. *rész*i, türetem, de kerülöm, mert analógia szerént része. *itt* oskolai, pedantisch todalék.

Olly Bálvány vagy te, mellynek a Királyok

Gyakor térdet görbítének

És a kit ők, tsak áldást nyujts reájok

Hajdon farral süveglének.

Olly hív Barát is vagy, hogy a te *széked*

Előtt minden nap meg jelen

A nagy szemérmű *Abtissa*, s tenéked

Magát mutatja meztelen.

Ismét illetlen szöszaporítás két pár vers *négy* pár magyar versben. és kivált akár *Székek* azt írni : *Széked előtt*, akár Barátnak : *Széked előtt* ; erőltetett, s tévedt gondolat. Nekem így jöve :

Olly Bálvány vagy te, kit letolt gatyával

Királyok is süveglének.

Olly hív Barát, kit jelfogott szoknyával (ruhával)

Apácák látni merjenek.

NB. 1. A nagy szemérmű *Abtissa*?????

2. *Gatya, szoknya* itt mind elmehet mert mind tsak alsó ruha és az a notabl, hogy egyik letolja, másik felfogja stb.

* *Inconvenientia Casuum* egyik *quies in loco*, másik *motus ad locum*. Jobb volna már itt : *rajtad*, ha etc.

NB. Minden nap : hic chorda aberrat eadem

ba, ba, rajtad ; eadem inconven Casuum. Már itt mind lehetne -ban.

Mint Isteneknek Trónusán a Mennyen

Nagy göggel ül a Bölts te rád*

Büszkén tekint le, és durrantja fennyen

A zúgó mennydörgést alád.

Te vagy példája a Trónusnak sokba,

Mert lám, sok milliók közül

Te *rajtad* is, miként a Trónusokba

Egyszerre egynél több nem ül.

hát így?

Te vagy, mellynél több Pompa, s Etikette

Mint a Trónus körül vagon ; (Homályos

syntaxis)

Mert mellyik Trónus az, mellyrek mellette

Udvarlanának olly nagyon?

Te vagy, kinél a Pompa s Etikette

Mint Trónusnál, jobban pözsög,

Mert mellyik Trónus az, mellynek mellette

A hízelkedő így nyüzösög?

De abba méltó tégedet betsülni

Minden ... székek felett,

Hogy a Trónusba sokszor terhes ülni ;

Te meg könnyitessz a helyett.

Akármi *Gondszékek* felett.

a hol gondolkoznak, *Praesekes, Birák,*

Számadók, Concipisták, Poéták, s minden

Tudósok székei etc.

Ajánlod kebled a test ösztönétől

Nyomott embernek szívesen,

S az emberség leg súlyosabb terhétől

Ötet fel öldöd édesen. — — —

Nagy Lélek, kis Lélek bútsúdat járja,

Ha Lépszorulás bántja őt.

Te általad lehiggad *Leke* sárja,

2. Melly rá vastag ködbúrkoit szóttt.

NB. 1. Legalább : *Elme* sárja.

2. Ez olyan éppen keménynek, mint a megelőző versvég *mollisnak* v. *tenerumnak*, de jó.

Melly sok tsudádat szemléljük napjába!

Te hozzád a szegény beteg,

Mint a nyavalygó Moslemin Mekkába,

Tolúl, hogy ötet gyógyítsd meg.

Egesség széke* vagy te, s áldozatját

Hijába ne tálalja ki

A patiens, mert régi állapotját

Te tőled érte meg nyeri.

Fel öldöd ötet édesen. (több jambus pes lessz és nints az az Olasz vers, a melly mollisabb volna.)

A *jő* s *köz* ember, mind butsudat járja
Ha *Lépdugulás* bántja őt v. Ha a *Lépgörts* epeszti etc.

Milzsucht igaz, hogy *Hypochondria*, mely magyarul *Lépdugulás*, *Lépgörts*, de ennek nints a sok székkal baja, sőt ritkán bántja. Jobban illenek ide a *Hasmenés Diarrhoea*, *Vérhas*, *Dysentéria*. Ha *kinos Vérhas* gyötri őt, v. Ha *hasmenés* epeszti őt. Ebbe járják igazán a bútsút és melly jó esik!!

*Itt nints czélozás; de ő az elébbi versben, még nem ment a *gyógyulásra*, melly itt *joly*; hanem *csak a folyamodásra*.

Itt nem haszontalan teszi } az áldozatot
A szenvedő, mert újjult } kitálalni? a
 } állapotját } *Patiens*?

Ezer háladással veszi

A többit én önként nem tsinálok ki, ne hogy majd mind új legyen; hanem értelmem szeréint megvilágosítom, avagy tsak a megszámozott helyeket.

Du bist der Chef für den auf seinem Stuhle

So mancher H...* schwitzt, (Heros)

*2. Ha valami Helluo lehetne:

de de Hertzegről is igaz ez. vagy

1. Nem *Hundsjut*; hanem nekem semmi illendőbbnek nem tetszik, mint *Hertzeg*, *Herzog!!!* (ha hogy nem hátully hinter?)

NB. a *Schef generálságért* sok *Hertzeg* izzad. *Coburg*, *York*, *Karl*, (olvashatatlan).

Miért fél kedves Nimfája elnyelésétől, én sem tudom.

Miért a *Szüükszék* a Poétáknak *örökös ellensége*, azt sem mondhatom meg, hanem hogy fellyebb a *Sorgestuhléba* ők is bejöttek, azt fel jegyeztem. Hogy a Poéták *Hypochondriára* hajlandók, vagy sokan benne is vagynak, az is igaz. Hogy a Poéták mély gondolatúak, tépelődő képzsük, sokszor igen komorok, másszor igen is vígak, egy szóval, nem tsak érzékenyek, hanem igen. kifeszült érzésük, melly a *Hypochondriában* mind meg van; az is tagadhatatlan etc. etc. NB.

— genus irritabile atum. Hor

Drum, dass du mich etc. etc.

So bring ich dir, du Erbfeind aller Dichter etc.

NB. talám a gondolkozás és képzelődés nagy ösztönétől vezéreltetve, néha a *Szüükszék*re is restelnek menni és az is terhekre van; hogy addig némely jó gondolatjaikat elszalasztják?

Ha a többi is ki lessz dolgozva, én igen szeretném meg nézni, és ki kérem. Ez magába is nem utolsó *Lied*, de *Blumauer* fordításának is jó lessz.

Vályi Kláráról most van egy hirdetés a *Magyar Kurirban*, erről akarék még értekezni, kinek oda fel négy esztendei bújdostodban, Te is hizelkedtél némely dítsérő versekkel. Irj valamit róla, *quod genus mortalium?* neked jobban kell esmerni. Én tsak annyit tudhatok róla, (ezen most a *Kurirban* olvastató tulajdon maga egygyűségének rajzolásán kívül), hogy ő is *Krankenwarterin*, a haldokló Magyar Poésis mellett. Nem árt ezt megolvasnod, sub Nro 53. és ítélj! Tovább is pedig irj mindent, és velem valami tetszik, közölvén, szeresd Barátodat

Földit m. p.

Nagy kár, hogy *Csokonai* levele nem maradt ránk, de sejtethő, mit tartalmazott. Szabadszelleme barátai közt kedve támadt az *Ode an den Leibstuhl* átültetésére. Meg is bírkózott

a feladatával: ami az eredetiben szatíra az előkelő világ, az egyház és a trón ellen, az nála a költői erő jóval magasabb fokán jelentkezik. Néhány helyen azonban megakad. Most volna jó egy-két órára a Dunántúl sváb környezete, — de kihez forduljon a Hortobágy tövében? Jellemző, hogy nem Fazekashoz, a volt császári tiszthez, hanem a hadházi orvoshoz, akit úgy látszik, valóban szellemi irányítójuknak tekintenek. Milyen kedves, hogy a kérdéshez némi gyümölcsküldeményt is mellékel!

Az első, ahol fönnakad, a 7. versszak: »Worin jedoch aus allen Sorgestühen Kein einziger dir gleicht.« Földi kész a megoldással: Akármilyen Gondszekek felett; — meg is magyarázza miért. Csokonai jobb leleménnyel segít magán: »Bármily szagos székek felett«, amibe a trón illatától kezdve a vers témájáig minden együvé orrontható. A másik bökkenő a vers végén mutatkozott; — bele is tört a debreceniek bicskaja. Mindenesetre: Földi válaszában a mester áll előttünk, aki jól tapint rá a tanítvány művének problematikus pontjaira, s valóban »szoros fordító«, mint bírálatában Kölcsey írja róla. A természettudós áll előttünk, aki orvosi szemmel mérlegeli a szakkifejezést s miniatűr értekezést vág ki egy betegségről. S előttünk a barát, aki költszóban kapott gyümölcsökért hozzáértően mond köszönetet. Csokonai a javasolt módosításoknak nem sok hasznát vehette; alig változtatott már a fordításán. Beszött idegen szavaival épp a szöveg csevegésszerűségét, »galáns« hatását igyekezett biztosítani. Töredékén nem érzik az elmaradt strofák hiánya. Földi pontosabbá, de vaskosabbá is tette volna azt, aminek magyarul épp a Csokonai pongyola kifejezései adják meg a varázsát. Földi verejtékeze zsúfolja a szavakat, Csokonai dudorászik, mintha nem is sejténé, miféle kényes tárgyról beszél. Nem esztétikai szempontból érezhette ezt a nemesztétikus tárgyat kockázatosnak; rég túlvolt már azon, mikor Pendelbergiákat frogatott. Politikai állásfoglalására nézve jellemző, hogy a trónról milyen hangon beszél, mikor Berzsenyi Titust lát Ferenc császárban.

Az a Csokonai, aki 1799 szeptemberében hosszú ódával visszhangzott a reakciós uralkodók győzelmére, tőlük várva Napoleon egyiptomi kalandja alatt a békeesség helyreállítását (*Az igazság diadalma*), nem sokáig volt egy véleményen Karnyóval, a reakciós kispolgárral.

Visszatérve Debrecen kuruc talajára, mihelyt fölveszi a baráti kapcsolatot Földivel (s bizonyára hamarosan Fazekassal is), talán épp azokban a napokban ülteti át Blumauer versét, amikor a franciák a marengói diadal árán békétárgyalásra kényszerítik a Habsburg-házat.

3. A levél utóírat

Földi levelének a végén iskolásabb betűkkel s kezdetleges helyesírással két utóirat található. A tinta azonossága kétségtelenné teszi, hogy nem későbbi odafirkálásról van szó. Az egyik megjegyzés különben szorosan a levélhez fűződik: a papír balszélén Vályi Klára megcsillagozott nevéhez ezt a nem éppen gyöngéd szójátékot biggyeszti: »Másképpen Vájdki Klára.« A másik utóirat a lap alján olvasható: »En pedig most egyszer sebejimből meg gyógyultam, de nem is kívánom ám, hogy az Ötsém Uram többször megbárdolyon, elfel serkenéskor.«

Kétségtelen, hogy Földi semmit nem tud Vályi Kláráról, bár arról értesülve van, hogy Csokonai dicséző versekkel hízelkedett neki. (Debreceni barátai tehát négy esztendei »bujdos-tában« is figyelemmel kísérték az útját!) Ha Földi nem tudott róla, ki lehetett a környezetében, akit epés szöviccre fakasztott, hogy Csokonai *hízelt* Vályi Klárának? Egyébre nem lehet gondolnunk, minthogy az írás és helyesírás már maga is nőre vall, csak egy másik nőre, akit látatlanban elfog erre a hírre az ellenérzés. Földi megírta a levelet, s valószínűleg rábízta feleségére, akár, hogy tegye postára, akár, hogy az akkor már folyton Debrecenbe járó asszony vigye magával, s juttassa el a költőhöz. Földiné pedig végigolvasta s mindjárt széljegyzeteket is fűzött hozzá.

De mi jogcíme lehetett ilyen gomba tréfára? Az, ami az utóiratból kiderül, vagyis, ami közte és Csokonai közt történt, valamelyik hajnali órán, »elő felserkenéskor.« Az Ötsém Uram: tény, ha nem is nagyon. Csokonai néhány hónappal csakugyan fiatalabb volt Weszprémi Juliánánál, a híres orvostudós, Weszprémi István leányánál, aki 1773 május 10-én született.

Engem erre az adatra *A rózsabimbóhoz* folytatása tett figyelmessé. A »Julia« nevet Csokonai a *Fekete pecsét* záróstrófájában is említi, de azt törölte a Lilla-dalok kiadásából. Az egyetlen versről, amelyben végleg megmaradt a Julia név, érdekes módon már 1907-ben fölmerült az a gyanú, hogy épp *ezt nem Vajda Juliánához írta Csokonai*. A Debreceni Képes Kalendáriumban Komlóssy Artur Konti Julia leányasszonyról beszélt, családi emlékek alapján, 1800-ra téve azt a jelenetet, amelyben épp fordítottját írja le annak, amit a *Rózsabimbó*ból tudunk: — a vers szerint t. i. a költő *adta*, nem pedig *kapta* a rózsákat, ahogy a Kalendárium elbeszéli. A vers azonban már Csokonai 1795-ös lajstromán előfordul, még ugyan *Földi Róza* címen, de Ferenczi Zoltán régóta megállapította róla, hogy a Földi Róza azonos a *Rózsá*.

bimbóhoz címmel. Ferenczi arra alapozta ezt, hogy a Lilla-Dalok első összeírásában még *Földi Rózsa* cím áll a 7. helyen, ahova aztán *A rózsabimbóhoz* került. Föltevést igazolja is a vers tartalma. Minthogy azonban Konti Julius 1783-ban született, a *Földi Róza* (ekkor még nem Rózsa a címe) keletkezésekor legfőleg 12 éves lehetett. De más baj is van a naptár körül. A Kalendárium cikkírója még aligha ismerte *A Rózsabimbóhoz* teljes szövegét, amelyből az derül ki, hogy Julius gyermeket vár, s a költő azt jósolja neki, hogy leány lesz az újszülött: Rózika. (Ezért a vers profétikus címe *Földi Róza*: egy Földi nevű apa Róza nevű születendő leányáról szól.) Csokonai jól lehet tájékozva; azt is bizonyosra veszi, hogy ez a jóslata: »Bételik szüret felé.« (HG. I. 466). Szinte megfoghatatlan, hogyan tarthatta magát a Konti-hipotézis a teljes szöveg publikálása után. Senki nem ütközött meg azon, mifele túlszerűen úrléány lehet, akinek rózsanyiláskor ilyen rövidlejárátú jóslattal kedveskedik a költő, előlegezve neki a *madám* nevet is.

(Konti Julius neve valóban fölbukkan Csokonai két előfizető jegyzékén 1802 táján, de még mint mindig »leányasszony«, – ami akkor kisasszonyt jelentett. S minthogy a Lilla előszava is beszél 1802-ben írt »Lilla«-dalról, s megerősíti ezt Nagy Gábornak az a tudóstása is, hogy a Lilla-dalok két darabját – a legszebbek közül – egy bizonyos Eurydicéhez nála írta Csokonai 1802-ben, Konti Julius legfőleg *Az éjnek istenihez* és *A bátortalan szerelmes* c. versekkel hozható kapcsolatba; de a *Földi Rózával* semmi esetre.)

Engem a *Földi Róza* cím vezetett nyomra. Tudva, hogy Földinét szintén Julius volt, először azt kellett megállapítanom, igaz-e, hogy egyszerre lesznek negyvenesek. Mint már említettem, az derült ki a református anyakönyvekből, hogy néhány hónappal még idősebb is volt az asszony. A vers fogalmazványa aztán végkép eldöntötte a kérdést; az »Ültetőd kedves Julissa« eredetileg így hangzott: »Földi Doctor szép Julissa.« Abból, hogy a *Földi Róza*, cím utólag, más tintával írva fordul elő Csokonai 1795 tavaszán összeállított nagy lajstromán, joggal következtethettem arra, hogy ez a vers valamivel később keletkezett. Mire aztán a Lilla-dalok közé illesztette, leválasztotta róla a hosszú befejező részt. Azzal nem is törődött többé senki a HG-kiadás előtt, minthogy Toldy mellőzte 1844-ben mondván: »onatkozásai érthetetlenek.« (933. hasáb.) A kutatók belenyugodtak, hogy a Rózsabimbóhoz ihletője Konti Julius; eszükbe sem jutott, hogy kilencig számoljanak.

Még a *Rózsabimbóhoz* semmi további föltevésre nem adna jogot Földinét illetően, bár olyan hévvel magasztalja a szép Julist, hogy hat első strófája minden változtatás nélkül készen adta a Lilla-ciklus egyik legszebb, legnépszerűbb szerelmi dalát. De az a tény, hogy a Róza nevé mögött végre megpillanthatóvá vált egy valóban élő személy, olyan fényforrásnak bizonyult, amely egyre tágabb körét világította meg a korai szerelmes versek homályának.

Most azonban egyelőre függőben kell hagynunk az utóirat problémáját.

4. Földi Róza

A *Földi Róza* (nevezzük így *A rózsabimbóhoz* teljes szövegét) csupán arra enged következtetni, hogy Csokonai együtt örül »két valódi hívével« (Julissal és Földivel), akiknek 1793 leánye már második fiuk született. Örvend annak a kilátásnak, hogy harmadik gyermekük leány lesz. Született is 1796 november 8-án Földiéknek még egy gyermekük, de nem Róza, hanem Rafael, aki ezt az R-rel kezdődő művésznévét később Mártonra változtatta; végül pedig önként dobta el magától az életet. (*Mixich Lajos* bevezetése: Földi János költeményei, RMK 25. 23. l. A továbbiakban: Mixich.) Tény, hogy pataki jogászéve után rövid időre még hazatért Csokonai; – okvetlenül akkor alkotta ezt a verset, s azért illesztette más írással művei lajstromára.

De most már kezdtek jelentkezni az eddig figyelemre nem méltatott problémák. Domy életrajzának függeléke élen áll mindennek előtt *A szeretet* c. töredék, amelyet tartalomjegyzékén 1794-ről keltez Toldy (Csokonai Mihály Minden Munkái: Kiadta D. Schedel Ferenc. Pest. 1844. A továbbiakban: Toldy.) – minthogy Domy ezt közli róla: »Ez a Darab már 1795-benn s 1796-bann kézen forgott Debretzenbenn, ... s a mint nyilván kitéttik, csupán egy Poétai felhevülésnek gyönyörű példája.« *A szeretet* végén Csokonai arról elmélkedik, milyen ravasz utakat talál a vágy, hogy beférközzék a gyanutlan szívbe. »Tudom én mikor szánakozás formájába változott, s úgy tszúszott be egy nemes szívbe, a melyet osztán holtig lángoltatott hæv tüzével; tudom mikor a tisztelet állortzáját szinlette magára, s az emberi szív tsak akkor vette észre, mikor a mély tisztelet egyenlő szerelemmé változott, tudom hogy édes szavait először háládatosság név alatt árulta...« (Csokonai V. Mihály élete. *Domy Márton* által. Pest 1817. A továbbiakban Domy. 72. l.)

Csokonai 1794 táján nagy haladó versei korában már minden érzékével a valóságot éli. De azért egészen kizártnak nem tekinthető, hogy pusztá fantáziálás, mikor azt írja *Melyik a legjobb csók?* c. töredékében, hogy »rám nézve sohasem történjen meg, hogy az én gyönyörű

asszonykámnak egyebet csókoljam, hanem csak azt, ami visszacsókoló, t. i. az ő szácskáját» . . . Igen, de ha ez csupán képzelődés, bajos megérteni bevezető sorainak gyermeteg őszinteségét: »Madame, azt kérdezted tőlem, melyik a legjobb csók? S ha megfejtém az édes kérdést, fogadod, hogy jutalmul ezt a legjobb csókot ajánlod énnekem? Te tudod, hogy a fiúi és baráti csóknál egyebet nem esmérek, de jól látom, hogy ezeket nem érted a te kérdésedbe. — Jól látom én, hogy a szerelem rózsáiba termett csókokról tudakozol, eléggé megmagyarázta azt nékem a te kecségtető pillantásod, a mely nem komor philosophusi feleletet várna értőlem, de minthogy én abba a paradicsomba járatlan vagyok, s ama jónak és gonosznak tudásának fájáról azon édes gyümölcsöket még nem szedtem, csak úgy felelek fontos kérdésedre, a mint a természet, az értelem és a philosophia világosítanak.«

Debrecen melyik asszonyának készíthetett ilyen írásbeli dolgozatot a diák? Ki adhatott ilyen témát neki? Mert, ha nem élő személynek szánja művét, ugyan miért kellett volna ismételtelen hangoztatnia szerelmi tapasztalatlanságát? S ha ezen a legsúlyosabb vallomáson átesett, vehetjük-e nagyzolárnak, mikor gyönyörű *asszonykájáról* beszél? Csakis így észszerű az egész: egy fiatal lány előtt nem igen érezné ilyesfajta mentegetőzésnek szükségét. Az a valószínű, hogy szerelmes abba a *Madame*-ba, aki »kecségtető pillantással« ezt a feladatot kiróttá rá. (Arra már céloztam, hogy a Földi Róza egyik sorában szintén »szép Madám«-nak szólítja Julist.)

Valamilyen asszonyba beleszeretett, az kétségtelen. Egyik legkiválóbb fiatalkori szerelmes verse, *A szépek szépe* az Urániában csakugyan ilyen változatot mutat:

Szégyeljék a görögországi vezérek
Azt, hogy Helenáért harcoltak Trójánál
Holott imé van szebb asszony Helénánál

(A Helena rovására kiűtő összehasonlítás Földi egy vőlegénykori versében már fölmerül: »Ha Juliskám maga szívébe vesz engem, Nem irigylem sem ama Gracchusok anyját, Sem ama Trójai Hertzeg piperézett Helenáját.« *Enyim Juliska*).

A poétákban lakó istenség 1793-as kézírata eredetileg szintén így végződött:

Poéták csak egyszerszem
Látnátok az én versem,
Ha ez nem volna.
Meg mondjam ez Istennek
Dicső nevét? — ah, Ennek
Neve — Beldonna.

De legtöbb problémát ad az *Uj esztendei gondolatok*. Keletkezését már az eddigi kutatás 1794-re teszi jogosan. Olyan mély kitarulás ez, hogy benne a *képzelet öncéltá játszadozásának lehetőségét* eleve el kell utasítanunk.

Debreceni kéziratában (R. 788.9.), a szövegjavítások mögött nem nehéz kivenni az ősbibb fogalmazvány körvonalait. A költemény ma ismert alakjában is feltűnő a befejezés:

Más ne tudja síromat:
Te hints virágot arra s a leányok.

Miért választja külön kedvesét a leányoktól? Értelme ennek csak akkor van, ha ez a kedves maga *nem leány*. A nevezett kézirat arról tanúskodik, hogy Csokonai tudatában is felmerült az ilyen értelmezés lehetősége. Két javítással is próbálkozott: — az első az ősfogalmazvány tartalmazhatta:

Te sírj azon s a kellemes Leányok.

Így jelzővel különösen szembeötlőnek kellett éreznie Lilla különválasztását a lányoktól. Nyomban új fogalmazással próbálkozott:

vagy:

Te hints virágot arra s az Leányok.

Persze ez sem elégitette ki. Most hát az *arra* elé egy *r*-et írt, az *a-t-á-ra* javította, s áthúzta a *rra-t*. Így nyert egy szótagot; beírta helyette »az Leányok« közé a sor fölé: »hív«, de minthogy az semmin nem segített, azt is áthúzta, s a sor alá toldotta az akkori végleges megoldást »illy«. A sor ezek után — Vajda Júlia személyes használatára — így hangzott:

Te hints virágot rá s az illy Leányok.

Ezzel már nyugodtan állhatott Lilla elé. A kettős változat s a harmadik megoldás küzdelme világosan mutatja, mennyire tudatában volt Csokonai annak, hogy az *asszonynak szánt verset* az eredeti alakban nem adhatja leány kezébe. Zeneileg azonban ez a változat volt leggyöngébb. Nem csoda, hogy mikor végül sor került a Lilla-dalok összeállítására, Csokonai a második változathoz tért vissza, hiszen akkor már tökéletesen közömbössé vált előtte, mit szól ehhez Lilla, aki különben időközben úgys szintén asszony lett.

Van azonban ennek a debreceni kéziratnak egy még beszédesebb helye, amelyik szintén az ösfogalmazvány maradványának tekinthető. Arról kezd a költő merengeni, hogy egyszer az ő kettejük fiatalsága is elszáll:

Én is akkor tsak hideg
Vérrel barátkozom hideg Lilimmal,
Ugy napolván mint rideg
S özvegy madár ifjúi daljaimmal.

Az *özvegy madarat* nyomban törli s Vén Pellikánra javítja; ezt hagyta aztán véglegesnek. Juthatott-e eszébe egyetlen pillanatra is, hogy *özvegy* madárnak nevezze magát, ha ezt a verset Lillának vagy egy Rozália nevű *fiatal lánynak* szánta, akit nyilván el akart venni feleségül? Ezt megint csak: asszonynak írhatta eredetileg, akihez való későbbi viszonyát olyan módon képzelte el, ahogy a Földi Rózában Földi doktor szép Julissának előadta.

S még van ebben a strófában valami, a problematikus rím: *Lilimmal*. Igaz, a *Tavaszi* szójegyzékében azt írja Csokonai: »Szírt... Ezt a szót némelyek így hajtogatják: szírtet, szírték stb. De nem jól: mert nem modjuk, hogy nyakszirten ütötték, hanem nyakszirton ütötték. — Egyébaránt is, valakiknek jó fülök van, és anyai nyelveknek több-több harmóniát kívánnak szerezni, ne szaporítsák azt a sok e betűt! mert most is sok nyomorult monotoniát csinál.« Egyetlenegyszer valóban előfordul még, *Az utolsó szerencsétlenségben*:

Óceánja bánatimnak
Többé nem duzzadozik,
S elhullott könnye Lilimnak
Mind gyöngyöökké változik.

Az kétségtelen, hogy ezt a verset Rózihoz írta; ott tehát eredetileg ez állt Lilimnak helyett: Rozimnak, — így olvasható ez az Országos Széchényi Könyvtár 336. Oct. Hung. 6b lapján.

A *Síralom* c. dalnak (Gerliceként nyögdécselek) szintén maradt egy ilyen közbeeső alakja. Legrégibb kéziratában ez áll:

Kiáltozom fúnek, fának
Kedves nevét a nimfának —

Végleges megoldása:

Kedves nevét itt Lillának —

közben volt egy ilyen változatú kézírata is:

Kedves nevét Lilikának.

Legdöcögőbb kétségkívül a végleges megoldás, két hosszú szótagjával, bár a két utolsó, spondeusz itt illik a tartalomhoz. Ha Csokonait a Lili szó esetében csakugyan az vezetnéd hogy csökkentse a sok e egyhangúságát, néhány olyan esetben is alkalmaznia lehetne azt, amikor *nem rimben fordul elő* a mélyragos alakja. Hogy mindig csak rímként használja így, *főlébreszti azt a gyanút, hogy ezeken a helyeken eredetileg szabályosan állt mélyragos név, amint Az utolsó szerencsétlenségéből kiderül; tehát: Rozimmal vagy Julimmal, Rozikának vagy Julikának*. Ilyenkor aztán — utólag — valóban megkockáztatta ezt a *Lili*hez kapcsolva is: Lilimmal.

Csokonai hagyatékából azonban nemcsak az derül ki, hogy első korszakában okvetlenül asszony ihlette lírája egy néhány kimagaslóan szép termékét. Az is kétségtelen, hogy egy Juliánna nevű nő fontos szerepet játszott az életében. Ez a név tudniillik Lillától függetlenül is föl-fölmerül költészetében. Maradt 1797-ből egy kis versgyűjteménye (KK IV. 7. 13. Akad. kéziratár) amelyről már Ferenczi Zoltán megállapította Csokonai monográfiájának fennmaradt jegyzetei közt, hogy a *Rózi-verseket*, — részben csupán az ilyen versek címét — írta össze benne. Első helyen áll ebben a kis gyűjteményben egy olyan vers, amelyben nem Róziról, hanem Julisról van szó, — még pedig hogy nem Vajda Juliáról, elég bizonyították, hogy kezdte ugyan átjavítani Lillára, de végül be sem illesztette a Lilla-dalok közé.

Az *Egy anygalhoz* című versről van szó. Ez a *Rózi-vers* az 1797-es kéziratban így kezdődött:

Kedves külső szépséggel
Julim, virtusod mi nagy!
Angyal vagy, Juliska, hidd el.
Hidd el, földi angyal vagy.

Később hasonlókép:

Te is kisérjél holtomig
Julim, s légy angyalom hát.

A legelső *Rózsi-vers* tehát egy *Juliska* nevű nőnek szól. Ha aztán végigvizsgáljuk a 30 számból álló *Rózsi-vers*ek jegyzékét, föltűnik rajta, hány darabja mutat Földi János költői műhelye felé. Ilyenek mindenek előtt az anakreoni dalok:

17. Leányka, hív szerelem.
18. Az égető kutyácska.
29. Vérengző jambussaid.
30. Ti Paphuson.

A 17., az *Esdeklő biztatás* végül *Lillához* (11) címen került az *Anakreoni Dalok* közé. A 18. eredeti címe *Az emésztő tűz* (később: *A hévség*). A 29-ből formálta Csokonai utólag, alapos átdolgozással *Az anakreoni verseket*, a 30-ból pedig az *Édes rabság* (később: *A leánykákhoz*) című dalt. A két utóbbi őszövegének nem is anakreoni a formája; — olyan koraiak, hogy keletkezésük idején a fiatal költő még nem jött rá az anapesztus-kezdetű anakreoni sorok nyitjára, s 8 szótagú jambusoknak fogta föl őket. Ugyanolyan szabályos stórfákat szerkesztett a 29. és 30. sz. dalban, mint amilyen a 11. sz. *Rózsi-vers*. A *versszépitő*. Az utóbbi tehát szintén az anakreoni formahódítás korszakába tartozik, csupán annyi, bár nagyon lényeges különbséggel, hogy ez a 11. dal már *rimel* is. Hogyan kerülnek mindezek a *Rózsi-vers*ek közé? Ezt csak a költő tudná megmondani, hiszen a tartalmuk még — részben — szinte szerlelem-előtti. Mi legfőleg a *forma* körül tapogatózhatunk, — ez az egyetlen kapcsolat köztük.

Földi János épp az 1790-es évek elején versengett Kazinczyval Anakreon dalainak fordításában. De már akkor hangoztatta azt a fölfogását, hogy: »Születni kell. . . egy magyar Anakreonnak, és nem fordítójának lennie«. (Kaz. Lev. II. 191. l.) Csokonai mintha ezt a próféciát akarná valóra váltani — már eleve saját mondanivalóit önti dalba, először még a formát is önállóan alkotja hozzá, legkorábban rémlő 29. és 30. versében. A *versszépitő*, amely a tartalom bizonyága szerint szintén Anakreon-ihletű, még tovább megy az önállóságban: rímeket is használ. A *Rózsi-vers*ek egy része tehát, a formájukból következően, visszanyúlik a *Földivel való állandó érintkezés legelső korszakára*.

Földi ösztönzésére kell gondolnunk Csokonai szerelmi költészetének egyik legvarázslatosabb terméke, az *Egy tulipánhoz* esetében is. *Enyim Juliska* c. ver. ét Földi az egyik Horatius-óda (*Neobule*) metrumában írta meg, amelyet le is fordított. Ritkán előforduló verslábakban (ionicus a minore: UU—) írt költeménye annyira elragadta Kazinczyt, hogy *Tübingai pályaművében* ezt választotta ki, mint a magyar nyelv tömör szépségének döntő bizonyítékát, s a 3. versszakát a németen kívül ötnyelvű fordításban csatolta. (R. M. K. 37. sz. 108. l.) Földit nem kis mértékben az sarkalhatta erre az erőfeszítésre, hogy a lány előtt sem marad titok, milyen kivételes szépségű verset kapott; megtudja majd ezt tulajdon apjának, a versértő Weszprémi Istvánnak elismeré-éből.

Csokonai ebben a nehéz formában nemcsak versenyre száll Földivel, hanem meg is tetézi a nehézségeket: önálló 8 és 7 szótagból álló négyes stórfákat szerkeszt, a him és nőrímek bravúros megkülönbözteté-ével. Hímrimként 6 közül 4 esetben *egytagú* szót alkalmaz; — amit még 1803-ban is legszebbnek tart. (HG II: 755. l.) Arra szintén gondosan ügyel, hogy ezek az egytagú rímek különféle szófajtákhoz tartozzanak. Ezt a halmazát a bonyolult feladatoknak aligha vállalta volna akarki leánya kedvéért, olyanért, aki ütemes tizenötösnek olvasta volna, még keresztímeit sem véve észre; olyanért, akinek sejtelve sem lehetett mindazokról a mesterségbeli nehézségekről, amelyeket olyan virtuóz természetességgel oldott meg a lángeszű imádó. Szerelmi dalaik tökéletes csiszoltságával nemcsak a halhatatlanságot ostromolják a költők, hanem nagyon gyakorlati céljaik is vannak. Olyan ritmusokkal akarják elkápráztatni a kedvet, amelyeknek szépségével lehetőleg azok is tisztában legyenek, s a forma szemkápráztató tündöklésén is lemérhessék a szenvedély nagyságát. A *Habozás* Rozáliája olyanak látszik, aki méltó társa, ihletője a költőnek. De vajjon föltehető, hogy tudta értékelni az *Egy tulipánhoz* maximális erőfeszítéseit? Hol keressünk a 18. század Debrecenében olyan nőt, aki fölfogta, mennyivel különb Csokonai verse, mint mesteréé? Földiné, de egyedül csak ő, — ilyen lehetett. Ő már azt is tudta, — még hazulról — milyen nagy vívmány, ami az *Enyim Juliska* ujjongó soraiban sikerült Földinek. Az *Egy tulipánhoz* minden szépségét csak Földi tudta méltányolni, s legfőleg még olyan nő sejtethetett belőle valamit, aki Földi környezetéhez tartozott, s nemcsak Csokonai tulajdon felvilágosításából, hanem Földi hozzáértő eiismeré-

séből is rá kellett jönnie, milyen kivételes értékű remek ez a kis 12 soros dal, Hiszen az összes megformálás-beli értékeit mostanáig sem méltatta a Csokonai verselőjét vizsgáló szakirodalom.

S végül még valamit a *Rózsi versekről*. Fölvonul ezekben a diák Csokonainak úgyszólván az egész szerelmi névtára.

16. Szép hajnal emeld fel : Dafnis és Chloe.

22. Ott hol a patakocska (*A feléledt pásztor*) : Thyrsis és Laura.

23. Itt hagyánám én ezt a várost (végül : *Habozás*) : Melites és Rozália.

Mi szükség erre a név-cserélgetésre, ha nem az, hogy *valaki olyan szerelmes a költő, aki körül el kell tüntetni minden nyomot?* A sok név egy erre is, arra is sóvárgó, könnyen lobbanó, hamar kiabránduló fiatal szív hatását kelti. Viszont *egy csoportban* ezek a dalok arra figyelmeztetnek, hogy a *Rózsi-versekben* olyan szenvedélyről van szó, amelynek kezdetét 1792-re kell tennünk, s hullámveréseit még négy év múlva is nagyok voltak. A *Rózsi-sorozat* 21. darabjáról : »Be kedves napjaim« (*Egy bécsi magyar gavallér*) n ég külön lesz szó.

Ha nagyon óvatosak vagyunk, azt még elhitethetjük magunkkal, hogy a *Földi Róza* »szép madám«-ja iránt csupán tiszteletet érez Csokonai, legföllebb : *olyan forrón érzi ezt a tiszteletet*, hogy megnyilvánulása *szerelmi dalnak* is elfogadható. De még ott van egy *Juliska* nevű »földi angyal«, valamint egy *aszony*, akibe Csokonai szintén szerelmes volt. Nem lehetne a tisztelet barátnét, a szeretett Juliskát meg az imádott asszonyt *egy személynek* tekinteni? Akkor nyomban magyarázatot nyerne a *Rózsi-versek* tartalmi és formai problémái : Érthetővé válik, miért kellett Csokonainak annyi mindenféle nevet használnia az *egy Rozáliát* éneklő dalaiban. S mélyebb magyarázatot kap az is, miért kapcsolódnak ezek a korai anakeroni dalok mint *Rózsi-versek* szoro. an Földi formai eredményeihez, s miért mutat a legművészebb *Rózsi-vers* ihletőként *egyenesen Földinére*, hiszen az *Egy tulipánthoz* szépségét *csak ő* értékelhette Debrecen összes fiatal női közt.

5. Égtájak

Hogy lehetne Földiné Rozália? Hiszen a költő saját verséből tudjuk, hogy Rozália korán meghalt, Földiné pedig jó negyedszázaddal túlélte Csokonait. Azt is tudjuk, hogy a szomszédék beteges lánykája volt Rozália. Nézzük egyelőre, hogyan támogatják a tények ezt a hagyományt ; majd később az is kiderül, miféle realitást tartalmaz a *Rózsim sirja felett*.

Újabbán előkerült két prózalevél (Országos Széchényi Könyvtár Annal. 5. fol.) ; ott szerepel a címük Csokonai műveinek 1795-ös nagy lajstromán három helyen is : »LIV. Melitesz Rozáliához. Levél. LV. Ugyanúgy ugyanahoz. Levél... LIX. Melitesz Rozáliához. Levél.« A címek után írt számok szerint az első két lapnyi volt, a másik kettő három lapnyi ; -- nem nagy oldalakról volt szó. A háromból kettő, sérülten, elő is került. Az egyik visszatekint Melitesz előző állapotára : »...szívem eddig tsak vastag indulatoktól lepettetett meg... De mikor a te szép szemeid... mikor egy puha ölelés... piros rósák között ringatták ötet az angyali örömkök, homlo[kod] ki derült Egéről tüzes ragyogva szikráztak [szerelmem] böltsőjére életemnek két tsillagi, ájulásba esett volna a gyulasztó hűség[ről] ... de apró sohajtásid lágy szellőkéi legyeztek fel. Így nevedek [ett] meg az én szerelmem s így költözött ajakidról szívembe.« stb.

A levél nem sérült részéből is valamit : »Ezek között az édes és kedves Változások között lelkem magát el tévesztette és egyébről a te arany neveden kívül nem tud emlékezni. Az én lelkem nem egyéb hanem egy halhatatlan sohajtás.« Mindez pusztá képzelgés is lehetne, annyival inkább, mert végső bekezdése idegen forrásra támaszkodik : a *Rózsim sirja felett* próza-szöveget tartalmazza. Ezt a versben is többször megfogalmazott tárgyat Csokonai *Melin de Saint Gelais* költeményéből merítette, amelyet először prózában fordított le (HG. II. 494.). A Melitesz-levél már kezdi ezt továbbfejleszteni saját lírájává : »Forró sohajtások! Lelkemnek el szakasztatott részetskéi! ha az én egyedül valóm engem nem szeret repüljetek fel az Égbe és ott várjatok engemet mert én haldoklok« stb.

Másik levelével azonban nagyon azt a látszatot tudja kelteni, hogy valóságos tényekre vonatkozik. E levél sérült soraiban megköszöni, hogy üdvözetét küldte neki Rózsika. Boldogságában -- írja észre sem vette azt a fogyatkozást, amelyet kedvese szavainak a más száján kellett szenvednie ; de megtette volna örömét, ha Rózsi levélre méltóztatta volna »különben is boldoggá tett martalékját«. Az vigasztalja, hogy : »Egy két sor ártalan tsók böven ki fogja ezt potolni.« (sic) Unalommal számlálja az órákat, mikor rövid időn belül Rozália szeméből olvashatja »fátomat«, és a mikor az én lelkem egy kostonlató (sic) tsókká válván duplás tsattanással fogja ezt a te ajakidnak esküdni, hogy egyedül tsak te érted él a Te Meliteszed.« Föltehető-e, ha a levél nem valóságos eseményre vonatkozik, hogy Csokonai, a Csókok költője nem bírta volna többre sarkantyúzni a fantáziáját, mint hogy Rózsi üdvözetét küldi neki?

A hagyomány úgy tudja viszont, hogy Rozália a szomszéd lánya volt. Csakhogy arról is vers tanuskodik, hogy Csokonai nem lakott tőzsomszédságban szerelmesével. *A távolról kinzó* eredeti alakja így kezdődik :

Most vagyok veled szemben
Először miolta élek :
Mégis belől szívemben
Mindég kínzál Kegyes Lélek.
Én északra laktam, Te délre :
Még is tüzed velem lakott,
's Mindíg perzselte északat :
Ah, én nem mehettem oly félre -- stb.

Ennek a vallomásnak még azt a túlzását se tekintsük merőben alaptalannak, hogy »mindég kínzál«. A Csokonai-családban a Weszprémi név gyakran hangzott el, a nagy orvos minden fontos műtéthez a költő apjának segítségét vette igénybe. Csokonai figyelmét könnyen vonhatta magára már gyerekkorában a vele egyidős Juliska; ebből a gyermeki tetszésből aztán utólag az az érzése támadt, hogy »mindíg« őt szerette. S ekkor az észak és dél is *valóságos adat*, Csokonaiék lakásai és a kollégium valóban északra feküdtek Weszprémi István házától, mely a Várad-uccan állt, az akkori Debrecen legdélibb részén. Itt szállt meg Juliska később is, ha Debrecenben tartózkodott, - ami elég gyakran előfordult. A Lilla-dalokban már semmi realitása nincs ezeknek az égtájaknak : »északra lakván én, te délre«. Túlnyomórészt ugyanis Csokonai futkosott állás után *Komáromtól délre*.

A *Szerelmes búcsúvételben* először szintén Melitesz és Rozália szerepel. Később *Habozás* lett e vers címe s a névek benne Vitéz és Lilla. Itt megint csak a debreceni világtáj-jelölést lehet hitelesnek tekinteni : »Ha éjszakra lakom már én, ő meg délre« ez jelentheti Kassát vagy Kazinczy lakóhelyét ; még az sincs kizárva, hogy valamilyen pontatlan térkép alapján Pestet képzelte *északnyugatra* Csokonai.

Azt mondhatná valaki, mindez erőszakolt ; ne vegyük a költészetet szóserint. Csakhogy Csokonai maga helyesbíti az égtájakat, míhelyt Lillára alkalmazza a verset. A *Habozás* már a komáromi helyzetre van átirva : »Ha északra lakik már ő, én meg délre«. A *Távolról kinzón* ezt a helyesbítést csak azért nem végezhetette el, mert értelmét veszítette volna az egész lírai ötlete, ha a nő lakását helyezi északra.

A második *Melitesz-levél* megdönti azt a feltevést, hogy Rozália a költő szomszédjában lakott. Levelezni éppen levelezhettek volna akkor is, de üzenni egy harmadik személlyel egy gyermeklány aligha mert volna neki. A *távolról kinzó* megadja az égtájakat, a *Habozás* pedig azt igazolja, hogy Csokonai ebben az irányjelzésben a realitáshoz ragaszkodott.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a régebbi irodalomtörténetírás nem tudta Rozália kilétét megállapítani. Bármily kevés fogózó ad Csokonai lírája, annyit, amit eddig előadtam, régesrégén tisztázni lehetett volna.

6. A polgári irodalomtörténetírás Rozáliája

A továbbiakban itt-ott kikerülhetetlenül élt kap a fejtegetes. Nem személyekkel szándékozom polemizálni : igen nagyra becülöm a Csokonai-kutató Toldy Ferenc, Haraszi Gyula és Ferenczi Zoltán érdemeit. Minden lépten az ő lelkiismeretes munkájukra vagyunk utalva. Amivel vitába kell szállnom : a polgári szellem, amely egyoldalúvá tette munkájukat, az igazság rovására.

A polgárság kapva-kapott minden szérelmi pletykán ; Csokonaival kapcsolatban mégis tartózkodtak a kutatók, hogy földerítsék az igazságot. Nem történt ez tudatosan, az eset annál beszédesebb bizonyíték arra, hogy a felépítmény még a legközbömbösebbnek látszó területeken is milyen ravaszul tudja védni az alapot. Csokonai ugyan maga megvallotta, hogy Lilla-dalai 10 év természetét foglalják össze egységes szérelmi regénnyé, mégis szinte cáfolhatatlanná vált a köztudatban az a tétel, hogy egyetlen komoly szérelme volt, Lilla, egész diákkora voltaképp vértelen ábrándozás közt telt el. (Jellemző, hogy *Ady nem fogadta el ezt a föllevést*. Az ő Csokonaija a valóságot szomjazta a szerelemben is : »Kandi vérral járt Pán nyomában, S megleste a fürdőző lányokat...«)

Mire volt ez jó, nyilvánvaló. A diák Csokonai plebejus nézeteket vallott, támadta a magántulajdont, a materializmus szószólója volt, gúnyolt minden klerikális babonát. Kapóra jött a kutatóknak a fiatalkori szérelmi líráján tapadó homály. Ha ezek a versek csupán képzelődés termékei, más költők utánérzései, a *diák Csokonainak vajmi kevés köze lehetett a valósághoz*. Radikális verseit sem kell hát komolyan venni : - nem a magyar viszonyokból levont

következtetések azok, nem Csokonai saját meggyőződését fejezik ki, pusztán csak visszhangozzák — mégha erőteljesen is — Rousseau és a francia felvilágosodás tételeit.

Mikor aztán eljött a kapitalizmus bomló korszakában a semmitmondó tények kultusza, kikerülhetlenné vált, hogy a diák-szerelmele magyarzatául is szolgáltasson az irodalom néhány semmitmondó adatot, csak hogy még nyomatékosabban lehessen hangsúlyozni, milyen kevés köze volt a radikális versek Csokonaijának az eleven élethez.

Lássuk, hogyan oldották meg ezt a feladatot Csokonai életrajzírói. Toldy még becsületesen megvallja, hogy semmit nem tud a diákkori szerelmeleiről. A következő föltevessel segít magán: »Nem kevés az, amit Csokonai (diákkorában a szerelmi lírában) dolgozott, de annál kevesebb, mit közzé tett, s ezt is név nélkül.« Itt Toldy az Urániára utal jegyzetében, mintha nem tudná, hogy Kármán folyóirata a többi művek zömét is név nélkül közölte. Föltevéssel ezzel indokolja: »Rejtekekben éneklé ő (Csokonai) a szerelmele, mintha félne, nehogy szerelmele-dalaival hírének, mellyért oly sován ége, szárnyait szegje.« Valójában: mikor 1795 első felében saját alá készítette művei első kötetét, *tulnyomórészt szerelmi tárgyúakat tisztázott bele*. Toldy így folytatja: »Nem bizonyos, mennyiben volt szerelmele dalainak ez időben tárgyok az életben, s 'Rozália' mikép nem csak Tempefői hősnőjét, hanem az általa 'A csókok' című idyllionában dicsőített hölgyet is nevezi, élő személy vagy óhajtatásainak lényképe volt-e, vagy csak név, s nem több?« (T XXXIII. h.)

Ismételjük meg, hogy Toldy semmit nem tud Csokonai debreceni szerelmeleiről, bár életrajza megírásakor a költő volt tanárához, Sárvári Pálhoz fordult anyagért, s az öreg tudós lelkiismeretesen közölte is vele mindent, amihez csak hozzáférhetett. Hasonlóképpen megkereste Toldy Gaál Lászlót, a költő egykori tanítványát, rajongóját, akitől annyi kéziratot s életrajzi adatot kapott, hogy végül halálából egész 1844-es kiadását neki ajánlotta. Rozáliáról azonban sem Gaál, sem Sárvári nem közölt egy hangot sem.

De később sem javul a helyzet a »szomszéd lány« kilétét illetően. Szana Tamás Debrecenben adja ki Csokonai Életrajzát, 1869-ben, addig föl nem használt debreceni kútfők nyomán is, részben pedig Gaál László följegyzései alapján, amelyekhez Gaál fia juttatta. De költőnk diákkori szerelmeleiről neki sincs közölnivalója. »Első szerelmele Laurához írt ömlengő dalai jelzik. Titkon írta e költeményeket a titkos kedveshez, kinek csakis nevét őrzé meg a — lant. Laura hihetőleg csak költői eszmény, mint Chloeja és Dorisa, kiket szintén megénekel. Számos dalában ugyanis a Laura nevet későbbi kézzel előbb Rózává, majd 1797 után Lillává változtatta át...«

Róza képét mégis jobban megőrizte a Lauráénál... aligha csupán pusztán név; több helyen némi bensőséggel említi halálát, de hogy közeledett-e hozzá valaha életben, szövedőtt-e közöttük bensőbb viszony — kellő adatok hiányában bajos lenne eldönteni.« (I. m. 2. kiad. 65-66. l.) Ezek után föl sorol néhány idézetet, amelyekből Rózáról mindössze is annyi derül ki, hogy beteg volt és meghalt.

Szana műve további bizonyíték, hogy számottevő adat még 1870 táján sem volt ismeretes Rozáliáról.

Tíz év múlva, Haraszti Gyula 1880-as életrajzában már gyökeresen más a helyzet. Ez a kiváló tudós, aki lelkiismeretesen áttanulmányozta Csokonai hagyatékát, tudomásom szerint először tájékozott arról, ki az a Rozália: »E név egy kedves lányé volt, kinek rajzában úgy meghiúsult Csokonai kísérlete, egy szende gyermeké, ki szívét testvériesen osztá meg a collegium lakójával; mert köztük nem is annyira platói, mint gyermeki, testvéri vonzalom létezett: a minek költőnk fejlődő egyéniségére nagyban kellett hatnia, bár e hatás ép oly észrevétlenül történt, mint az őrangyalnak zajtalan röpködése. E lányka óvta még üdéségét, hitét az élet hullámába dobott s nehezen küszködő ifjúnak. S mikor barátja eltávozott szülővárosából, ő is pihenni tért: a dér hirtelenül zúzta össze élete virágját; legalább nem szenvedte át a hervadás hosszú kínjait.« Az utolsó mondathoz, amely nemcsak Fannyt idézi emlékeztünkbe, hanem a Szép Ilonkát is, jegyzetet fűz Haraszti: »Rozália« azonos lesz a Gerson által halottként siratott Lujzával.« (I. m. 101. l.)

Sajnos azonban már itt rögtön baj van: mikor halt hát meg Rozália: legkésőbb 1795 elején-e, mikor Gerson keletkezett, vagy ugyanazon év őszén, mikor Debrecenből Sárospatakra távozott Csokonai? Mindjárt meglátjuk, hogy Rózsi halálának ideje Ferenczi tudomása szerint későbbre toódik, de dátuma akkor sem válik biztossá: — ő meg 1796 őszé és 1797 tavasza közt ingadozik.

Hol keressük itt a magyarzatot?

Adva van egy kisváros, abban egy lángeszű költő, akinek rögtön a halála után országos kavardás támad a síremléke körül. Ez a költő diákkorában testvéri vonzalomban élt egy fiatal lánnyal, aki meg is halt utána való bánatában. Nyilván mind a vonzalom, mind a halált észrevették a hozzátartozók, nagynénik, szomszédasszonyok, unokahúgok. De mélyen hallgattak. Hallgattak, mikor kiderült, hogy Rozália platói udvarlója országos nevű költő; hallgattak, mikor Domy életrajzot írt róla, mikor fölállították hamvai fölét a messze

kimagasló vasgűlát; hallgattak, mikor az egész város megtelt Csokonai dicsőségével. Sem Sárvári Pál nem tudta őket szóra bírni, sem Toldy Ferenc, sem Szana Tamás. Egyszer azonban váratlanul megszólaltak, s előadták rendkívül valószínű történetüket a zajtalan őrangyalról.

De még ennél is talányosabb Haraszti magatartása. Előtte főtárlat a titok. (Letelt a fogadalom, amely addig hallgatásra kárhoztatta Rozália családját?) Azt kell hinnünk, őt is megeskették: mélyen hallgatni fog arról, hogy egyik ősük szerelemre gyullasztotta azt a költőt, akinek akkor már a szobra is ott állt a Kollégium mellett, a város közepén. A legtalányosabb, hogy Haraszti meg is őrizte a titkot. Nem kérdezte, vagy ha igen, még csak kezdőbetűvel sem jelezte, mi volt a család neve. Nem lapozott bele a debreceni okmányokba, mert ha megteszi, menten rájön a következőkre. A debreceni ref. egyház anyakönyveiben 1770–1780 közt, amikor Rozáliának születnie kellett volna, csak *három ízben* fordul elő ez a név: 1. »1774. 29. Nov. Piacz-u. Raidl Pál és Vojtin Rosalia l(eány) *Rosalia*. K(ereszt) A(pa) Patik(us) Kazai Sámuel (infans aegrota baprisata est apud aedes gratis).« 2. »1776. 10. Aug. Piacz-u. Raidl Pál és Voitin Rosalia l. *Rosalia*. KA Kazai Sámuel, Veszprémi István.« (Az első Rozália úgy látszik, csecsemő korában meghalt; a szülők makacsul másik lányukat is így keresztelik) 3. »1777. 24. Junii. Cegléd-u. Auer János és Müller Kata l. Rosina. KA Pribach Márton, apud aedes; infans aegrota.«

Az az egyetlen Rozália nevű lány, aki Csokonai életében meghalt, legfőleg másfél esztendő t lehetett; aligha róla szól a *Rózsím sírja felett*. Mert a halotti anyakönyvekben egyébként 1780–1800-ig (ekkor kellett volna, hogy meghaljon a Tempefői hősnőjének mintája) mindössze egyetlen Rozáliát temettek Debrecenben: »1795. 24. Julii Zagyva Pauli vid(ua) Vittzenberger Rosalia. 78 éves.«

Sokáig nyomoztam, honnan az a megható románc, amely Haraszti életrajza jóvoltából köztudattá változott, s azóta számos Csokonai-regényben népszerűsödött. Ma már azt gvanítom, Haraszti maga koholta az egészet, abból a két rövid költeményből (*Melítesz Rozáliához, Rozália Melíteszhez*), amelyeket már Toldy kiadott (232–233. h.), de még nem fedezte fel a bennük lapangó novella-csírát. Haraszti idézi is a Rozália-dal néhány töredékét: »Ah, ... bár mindenek zöldellenek, de e hív beteg szív zord telet vár. ... Nem lellek fel többé angyalom már.« (I. m. 102.)

Aztán eltelik egy negyedszázad; az új életrajzírótól elvárja a tudományos világ, hogy friss adalékokkal gazdagítsa ismereteinket. Ferenczi Zoltán nem is marad adós: »... a Róza név a valóságra utal. E néven szomszédjuk leánvát ismerjük; ki 1796 őszén mellbetegségben halt meg.« (*Csokonai* 1907. 54.). Az 1796-os diéta után Ferenczi szerint Bicskére ment a költő Kovács Sámuel nevű barátjához »a szegény Rozália-miatti bánattal, a ki október havában halt meg. Midőn-ezt anyja megírta, ő egy Ausoniustól fordított epigrammában emlékezett meg róla a IV. számban (*Hány a Grácia?*); de a lányka emléke haláláig elkísérte.« (I. m. 71.).

Az mellékes, hogy a »Hány a Grátia« már előfordul Csokonai 1795-ös nagy lajstromán; a felől még alkalmazhatta ezt 1796-ban Rozáliára. Az sem fontos, hogy a *Rózsím sírja fölött* képanyagát, Melin de Saint Gelais-tól átvéve, először az imént idézett prózalevélben küldte meg az élő Rozáliának. Nagyobb bökkenő, milyen búvópatak szerepet játszik a Rózi név a Diétai Muzsában. A II. számban élni látszik, a IV-ben meghalt mint Rozália, a VIII-ban váratlanul újból fölta mad, mint Rózi. Ez az utóbbi különösen gyanús, mert nem valami régebbi mű kelti életre, hanem kétségtelenül friss rögtönzés: A had radikális befejezése helyett, amelyet vagy a cenzor nem engedélyezett, vagy már elő sem mert vele hozakodni a költő.

Hogyan vágyhat Csokonai olyan valaki tetszésére, akiről előbb már lenyomatta, hogy meghalt? Volt idő, amikor arra hajlottam, hogy a Rózi: gyűjtőnév, mint ahogy Lilla kétségtelenül az. Ahol a népdal azt mondja: rózsám, Csokonai azt írta: Rózsím. Ez azonban Rózsira nézve nem bizonyult helyesnek. Különbösen sem oldja meg azt a kérdést, miféle konkrét tényből fakadnak a halott leányt sirató versrészetek?

Ferenczi Zoltán is rájöhett, hogy az 1796-os föltevés a Diétai Muzsában hiba van; egyetemi előadásainak az Akadémián őrzött kéziratában tehát 1797 tavasza az az új időpont, mikor Csokonai értesül Rózi haláláról. Ennél későbbre azért nem tolhatta a gyászírt, mert utána már kezdődött a Lilla-szerelem. De nem ez a két ellentmondó adat a legmeghökkenőbb; még nem is az, hogy Ferenczi sem könyvében, sem előadásaiban nem hivatkozik arra, honnan veszi akár az egyik, akár a másik értesülését. Kéziratai mellett ott van egy halom melléklet, amelyekből ellenőrizhetjük, hogy új adatait honnan merítette. *Rózsira vonatkozóan sehol semmi*. Ma már meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy *nem is lehet*. Ha ő vagy akár Haraszti *kapta volna* valahonnan a beteg szomszédjának adatait, bizonyára nyomban rávetik magukat, s nem nyugosznak, míg ki nem derítik, mi volt a teljes neve, mikor született és tulajdonképp mikor halt meg. Miután ezt sem ők, sem mások nem tették, bele kell törődnünk, hiszen más példákat is tudunk rá, hogy szükség esetén a bursoá tudósok *intuícós alapon*, pusztán a versekből vnták el az »adataikat«. Ha megszorultak, még a pozitivisták sem dolgozhattak

»novellakoholás« nélkül, azaz föltevések nélkül, legfőleg : megrekedtek az első ténynél, s nem igyekeztek *teljes összefüggésükben* mérlegelni az összes adatokat.

Ez egyszer úgy látszik, Szana Tamás találta fején a szeget : a fiatal Csokonai *tilkon Irta szerelmes verseit a tilkos kedveshez*, akinek nevét, kilétét semmiféle szájhagyomány nem őrizte meg, csupán — amint ő kifejezi magát — »a — lant«.

Persze abból, hogy az összes adatok figyelembevételével nélkül novellizál a pozitívista tudós, végeláthatatlan bonyodalmak keletkeznek. Haraszi is, Ferenczi is jól látta, hogy olyan vérbő, torró versek, mint *A szépek szépe*, olyan mély pszichológiájú vallomások, mint a *Déli aggodalom* bajosan magyarázhatók ama platói, sőt testvéri vonzalomból, abból az őrangyali lebegésből, amelyről Haraszi tudósít. Könnyű volt Kazinczyéknek, ők megnyugtatták magukat azzal, hogy Csokonai Bürgert utánozta. Haraszi már kénytelen azzal vigasztalódni, — mint láttuk — hogy Rozália, a kedves lány »rajzában... meghíusult Csokonai kísérlete«. Csokonai valóban figyelmen kívül hagyta Haraszi föltevését ; megírta pl. a *Feredést*, sőt odáig vete-medett, hogy Ariosto X. elégiájának fordításába, ahol pedig »éjjeli együttfekvések«-ről van szó, belecsempészte a Rózsi nevet. Természetesen ezekre a problémákra nem nehéz a pozitívista válasz : mindez diákos fantáziálás volt csupán!

7. Végbúcsú Rózsitól

Nézzük azonban, mire jut a polgári hipotézis, ha fogósabb probléma elé kerül. A Lilladatok eredeti tervéből még hiányzott az egyik legfontosabb vallomás: *Az utolsó szerencsétlenség*, sőt hiányzott a mű cenzori példányából is. Van ellenben róla a már megemlített kézirat, (OSzK 336 Oct. Hung.) azzal a meghökkentő címmel és dátummal, hogy *Végbúcsú Rózsitól* (1803); mellette Csokonai saját kezével: *RÓZSI Búcsúzalogjai* (hasonlóképp 1803-ból).

Tudjuk, mit tartalmaz *Az utolsó szerencsétlenség*, amellyel a Végbúcsú csaknem betű szerint azonos. Egy asszonytól kénytelen megválni a költő, mert nem nézheti tovább szeme előtt folyó gyötrelmét, egy asszonytól, akinek látja unszoló sírását, hallja kétes sikoltását, mert a vetélytárs — mondja — : »a törvény bujnyik várában lebéklyózza kincsemet.« Mindez persze vonatkoztatható volna Lillára is, — utóvégre, aki költő, képzeletben is átélheti kedvese szenvedéseit. De miért akasztja Csokonai ezt az egész tragédiát a szegény rég halott Rózsi nyakába, tekintet nélkül a »testvéri vonzalomra«, még hozzá 1803-ban, mikor már a Lilladatok ott hányódtak Kassán, a lusta Landerer nyomdájában? Hiszen jó, én magam mondtam, hogy a »Rózsi« csak gyűjtőnév, miért ne énekelhetett volna hát Csokonai Lilláról Rózsi néven? Igen ám, csakhogy *Az utolsó szerencsétlenség* hirtelen a következő fordulattal lep meg :

Oh Halál! ki a Szerelmet
Nyájas színnel követed,
És szívéről a gyötrelmet
Egyszerre leülteted,
Ládd, mind hárman búval élünk,
Végy el egyet, tégy jót vélünk,
Akár én, akár más lész ;
Jobb, hogy egy, mint három vész.

Jobb, hogy engemet választol,
Ki legroncsoltabb vagyok ;
Egy szellőddel elszáraztol,
Egy ujjodtól megfagyok ...

Itt már átkozottul nehéz a poétai képzelgés föltevése — őrangyali alapon. Három emberről van szó, akik *egy helyen* örülnek. *Lillára ez nem vonatkozik* : férjhez menetele után sohasem élt ő egy környezetben Csokonaival. De ha élt volna is, Csokonai csak nem sajnálta volna a »búval élő« Lévai Istvánt? Annyira, hogy még halni is kész lett volna helyette!

Persze a vérbeli pozitívista ilyenkor sem jött zavarba. Haraszi tudta (189. l.), hogy mind *Az utolsó szerencsétlenség*, *Végbúcsú Rózsitól* címen, — mind a *Lilla búcsúzalogjai*, — Rózsi búcsúzalogjai címen, — az első lírai korszakból származik, — Bürgert valóban ekkor tanulmányozta legbuzgóbban Csokonai. »Tehát nem 1802-ből, mint Toldy vélte, — fűzi hozzá jegyzetben Haraszi ; s közli lelkiismeretesen az 1803-as dátumot. De ez azért már kemény dió. Hogyan hozza ezt összhangba a »testvéri vonzalommal? Mi sem egyszerűbb! Hiszen már Kölcsey megírta : Csokonai »ollyan lángolásra sem emelkedik soha, mint Bürger, kinek tüze a *Hohes Liedben*, és *Elegiában* szinte a vadsággal határozódik, az *Utolsó szerencsétlenségben* sincs annyi energia, mint a Bürger origináljában, s a *Molly's Abschied*, mely Csokonaitól fordítottat

(Lilla búcsúzalogai! - J. G.), nyilván mutatja, mennyivel inkább bírta a maga nyelvét a Német mint a Magyar.« (Tud. Gyűjt. 115. l.)

Harasztinak ennyi elég, már el is intézte az egész költeményt: »Mily érthető, hogy Csokonai már az *Elégia* utánzatában (Az utolsó szerencsétlenség — J. G.) annyira törpe frői erőlködésnél maradt akkori szerelem-affectatiojában«. Szóval: Csokonai egyik legmegrendítőbb hatású remeke törpe erőlködés, affectáció, ügvet sem kell vetni rá. Ugyanaz a Haraszti ilyen igényes, aki a Melítész Rozália-duett egyáltalán nem jelentős strófáitól annyira el van bővölve, hogy a »beteg szív«-ből egész szerelmük történetét kirajzolja, bár azért önkéntelenül is előbuggyan belőle az őszinteség, hogy *van valami disszonancia a Rózsai-versek és az ő magyarázata közt*. Mindjárt, mihelyt előadta a plátói vonzalom regéjét, szükségét érzi, hogy hozzátegye: »Csokonai költeményeiben ez álomnak álomszerűen összevisszás emlékeit találjuk, s e zűrzavar, melyet ama költemények jó részének később Lilla-dalokra történt átalakítása csak növel, sejtésünket csak korlátozza.«

A versek: tények. A sejtés: sejtés. Hegel polgári utódai szelvében gyakorolták azt a félreértett tételt, hogy ha a tények nem felelnek meg a sejtésnek, annál rosszabb a tényekre nézve. Haraszti oda lyukadt ki: Csokonai, a fiatalkori szerelmes versek írója, gyöngé költő. Mi úgy gondoljuk, hogy a fiatalkori szerelmes verseknek ez a szigorú értelmezője gyöngé kommentátor.

Ferenczi már simán halad a tört úton. Szerinte Csokonai még a *Himfy szerelmei* előtt össze akarta gyűjteni szerelmi dalait, »még pedig Lilla hűtlenségén elkeseredve Róza neve alatt, kinek neve még *Az utolsó szerencsétlenség, Lilla búcsúzalogai*, e Bürger (*Molly's Abschied*) utáni átdolgozás és fordítás némely szövegébe is belekerült; de a szegény kis Róza természetére ezek sehogy sem voltak szabhatók s a költő visszatért Lillához.« (I. m. 132. l.) Már mondtam, hogy Csokonai akkor tért vissza *Rózsához*, mikor a Lilla-dalok Kassán pihentek a hanyag nyomdász műhelyében. (Egyetlen Csokonai kéziratot sem ismerünk, amelyben a Lilla nevet Rózsira javítottá volna, olyat ellenben igen, még az 1803-as Végbúcsú-t is, amelyben a Rózsának módosul Lilimnak-ká!)

Irodalomtörténetírásunkat a két tekintélyes tudós, Haraszti és Ferenczi óta ígézetében tartotta a szegény szomszéd lány mondája. Óvatos főgalmazásban még Horváth Jánosnál is fölbukkan, aki szerint Csokonai »érzékeny dalai«-nak legnagyobb része ugyan már Lilla megismerése előtt készen volt, de ezeket a verseket inkább a »rokokó szerelmi mitológia sugalmazta, mintsem valamely élő lány, kik közül egyébként szomszédjuk leányáról, a korán — 1796-ban elhalt kis Rozáliáról egyedül tud valamit a hagyomány.« (Csokonai. 1936. 44. l.)

8. Az igazi Rozália

A kétségkívül hiteles Lilla-dalokban Csokonai akkora érett férfi főlényt mutat, amelyet lehetetlen föltételezni egy huszonnegyedik évében járó fiatalemberről, ha még csak az ábécéjénél tart a szerelemnek. Bizonyos, hogy diákkövel nem könnyen adta nyakát Venus terhes igájába; ennek a belső ellenállásnak ott is a nyoma lirája nem egy helyén. Hogyan higgyük el arról a Csokonairól, aki a Tempefőiben s haladó nagy verseiben minden ízével benne él a valóságban, s a legvégsőkig őszintének látszik, hogyan higgyük el azt, hogy 1793-tól 1797-ig pusztá stílusgvakorlatként, Kazinczy unszolására művelte volna a szerelmi lírát? Valami ismeretlen külföldi műből másolta ki azt a két remek leánytestvért, akiket a *Tempefőiben* ábrázol? Honnan is szerzett volna élő modellt Rozáliához és Évához a kollégiumi diák, a 18. századvégi alföldi kisvárosban?

Az öregedő tudós Wespzprémnek 1790-ben már csak két lánya élt, s közülük a kisebbik, Juliska, nem mindennapi gyermeknek indult, hiszen már tizenöt éves korában megénekelte a 32 éves Földi János (Kassai Magy. Múzeum. 1788). ami versnek jó is volt, bár pszichológiának annál siralmasabb. Okvetlenül a lány kezébe került, s milyen önféjűnek, maga útján járónak bizonyult utólag, talán már akkor átcikázott rajta, hogy legyen Földinek igaza.

Csokonait 1794-ben Wespzprémi gyógyította. Erről a M. Hirmondó cikke úgy emlékszik meg, hogy magát a névtelen cikkíró is csak a Wespzprémi család környezetében lehet sejtjenünk. Földi Jánossal 1791 vége óta rendszeresen érintkezett. A legnagyobb tiszteletet érezhette Földiné iránt, aki mesterének volt a felesége, fiatal anya. Látásból ismernie is kellett a magával egykorú nőt gyerek éveitől fogva; kamaszfejjel botránkozhatott is rajta, hiszen mi sem könnyebb, mint föltételezni erről az elkényeztetett leánykáról, hogy ő is tudott viselkedni olyan feltűnően, mint az *Egy individuale datumban* fél névvel megbélyegzett *V. Lóri*, — ahol csak a »V.« lehet valódi, hiszen Laurának sem kereszteltek senkit az akkori Debrecenben.

Világosan kell itt látnunk két élesen ellentétes tényt sorozat dialektikus összefüggését. A lugubris tónusú Debrecen szigorú, puritán város volt, de maga a magyar társadalom a 18. század végén távolról sem kispolgárian illedelmes még; *nem biedermeier*, hanem nyersen szókimondó a nemesi kúriákban, civis portákon s jobbágy viskókban egyaránt. Semmi jobban

nem tanuskodik erről, mint ép Csokonai költészete. Még az »érzekeny« Lilla-dalokban is furdó nimfáról, félfedett csecsről esik szó. S ebbe a nyers társadalomba hatol be néhány művelt koponyán keresztül Rousseau, a természetes élet magasztalója. Megbolygat minden előítéletet, széttör minden konvenciót, vonatkozzék akár az államra, akár a társadalomra, akár a magán-életre. Nemcsak azt tanítja, hogy az emberek mind egyenlők, s hogy minden munkátlan polgár gazember; nemcsak azt, hogy csupán a nép szuverén, az uralkodó pedig a népnek nem ura, hanem első tisztviselője, szolgálja. Rousseau a szfv jogát, a szerelem hatalmát is sodró erővel hirdeti! Ha a *Contrat social*-ban a »forradalom bibliáját« alkotja meg, a *Nouvelle Héloïse*-ben a nemek korlátjait zúzza szét akkora erővel, hogy az is szinte törvénykönyvvé vált a művelt széplelkek számára. Hátrahagyott *Confessions*-jában eladdig példátlan őszinteséggel ad számot arról, hogy ő maga a szenvedély minden stációját végigjárta: kalandot, bűnt és meg-tévelyedést. Szabadság, merészség, a »természet« követése eszmékben és tettekben egyaránt, mivé törpülhetett ehhez mérten egy lángeszű fiatal költő előtt az illem, a szokás? Kazinczy ismerte Csokonait s 1805-ben ezt a jellemzést adta róla: »A Csokonai rendetlen, gondatlan, plánum nélkül való, kevéssel megelégedni tudó, hiú fényt kerülő, nemes tettek, szép munkák által kijegyzett élete kinek hasonlított inkább életéhez, kinek akart életéhez inkább hasonlítani, mint Rousseau-éhoz?« (Kaz. Lev. III. 302. l.) »Általában az látszik, hogy már 1792 körül ismerte Rousseau-nak az emberi egyenlőtlenségről szóló értekezését, az *Emilet*, *Confessionst*, *Contrat socialt* legalább részben s ismerte Rousseau életét.« (Ferenczi 37. l.) S hogyan ismerte volna a »Héloát«, hiszen élete végén a Fazekas Mihálynak írt versebe is beleszötte, mint mindennapi olvasmányukat ezt a szerelmi háromszöget glorifikáló regényt. De a német *Sturm und Drang*-ból is eljutott hozzá, ép Kazinczy révén, Bürger, akinek aztán fordította is házasságtörést hirdető líráját. S elkerülhette-e a Werthert? Vagy Stellát, amelyet Kazinczy le is fordított? Csupa tilos, törvénytelen viszony, annál csábítóbb, minél tragikusabb, mert magas költészet sugározta körül.

Csokonai 1793 húsvétján Hadháza került legátusnak. A részeges paptól bizonyára menekült, mikor csak tehette, magasabb mámorért, az orvos házába, mestere házába. Földit azonban beteghez hívták, a »legátus úr« egyszer csak ott állt szemtől-szembe Juliskával. Ha a Tempefői két grófkisasszonyának modelljét a Wespzprémi-házban gyaníthatjuk legtöbb joggal 1793 Debrecenében, világos hogy Rozália mintája csak Földiné lehetett. Aki a Blumauer-fordítást megutíratozta, annak volt kifejező képessége is, nemcsak ötletessége; amit leírt sem libagógás, még kevésbbé lehetett az, amit beszélt. Asszony volt s még neve is Rousseau hősnőjével azonos: Julie, Juli.

Most ott irult-pirult a lángeszű kamasz ez előtt a Földiné előtt, mestere ihlető múzsaja előtt. S ki tudta volna inkább, mint ez a kétgyermekes fiatalasszony, hogy *költő* a legátus, kivételes tehetség. S míg nézte ezt a hosszú fiút, ezt a mulatságosan tisztelettudó tiszteletes urat, aki egyidős volt vele, hogyan adhatta volna föl neki a tiszteletlen témát: »Melyik a legjobb csók?« Csokonai azt látta-e kecsgetető pillantásnak, ami voltaképp annyi volt, hogy mulatott rajta Juliska? Akárhogy is, jó időbe telhetett, míg átnyujtotta neki a kitérő tárgyról szóló philosophiai értekezését. Nála a tisztelet nyilván gyorsan átfelődött »szeretetté«. Sokkal több időbe telt a versek szerint, míg Földinében a szánakozás tette meg ugyanezt az utat.

Ebből a viszonyból már könnyű megmagyarázni azokat a naív, őszinte vallomásokat, amelyen a *Déli aggodalom*. Mi értelme lett volna, effélékkel állani egy *még tapasztalatlanabb* gyermeklány elé: »Járatlan vagyok még Amor titkaiba?« De megvolt az értelme, ezerszeresen, egy asszonnyal szemben, aki akár le is ücsémezhetette őt!

Igaz, a *Déli aggodalom* fogalmazványában utólagos javítással »vad szűz«-nek nevezi a költő kedvesét. Először így kezdi ezt a felsort: »Oh gonosz Szerelem...« Aztán erre változtatja: »Vad szűz! gonosz Amor!« De tehetett-e mást? Kármán Fannyvá légiesítette Markovich grófnét; hiszen még száz év múlva is minden álszent betegre forgatta a szemét Ady és Lóda bűnös viszonyán. El sem képzelhető, hogy Csokonai korában ilyesmivel valaki előállhatott volna. A cenzor még Vajda Juliára átvirva sem akarta ergedélyezni a Lilla-dalokat! Am Csokorait nem csupán a cenzor gátolta, mikor igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy *lányt* szeret, a legtisztességesebb szándékkal. Verseit elsősorban Debrecen olvasta, kommentálta! Földiné becsületén is óvakodott csorbát ejteni. De talán még jobban vigyázott a mester, Földi jó hírére. Hogy a kisváros nem fogott gyanút, elsősorban mégsem Csokonai színjátszó képességén múlhatott, hanem azon, hogy az asszony, a kétgyermekes anya, valószínűleg nem sokáig bírta maga mellett a vadóc diákot. Még alig jutottak túl huszadik évükön, — kettejük közül okvetlenül Csokonai volt a tapasztalatlanabb gyerek. De az ő számára is keserű lehetett ez a viszony mestere rovására, tele mardosó büntudattal! Annnyival inkább, mert okvetlenül jöttek órák, mikor az ősemler természetes ösztönével gyűlölte Földit, boldogsága akadályát, szerelmese rabtartóját. Nemcsak a *Végbücsű* vall erről a visszás, kettős érzésről. Legtöbb valószínűséggel erre a korszakra tehető jelképes verse is: *Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa*.

Kézpénznek nem kell ugyan vennünk *Ariostó X. elégiájának* vallomásait, de »víz-festmény-színekben« se képzeljük a kapcsolatot Rozália és Melitesz közt, — mint Haraszi teszi — hiszen Csokonai ekkor élte legvirhazóbb korszakát. Ha aztán egyszer Földiné belefáradt a költő zabolázgatásába, neki okvetlenül volt ereje a szakításra. Ez lett Csokonai számára *Az én szerencsétlenségem* forrása s a *Végbúcsú* korszaka. A Rózsi-versek listáján a régi föltevés szerint legmegmagyarázhatatlanabb volna a 21. sz.: »Be kedves napjaim« — *A Bécsi magyar gavallér!* Viszont Földinéről föltehető, hogy Csokonai elriasztására, végleges kiábrándítására, lerázására elhitette vele, hogy más udvarlót választott. S ekkor lett a szerencsétlenségből szabadulás.

9. Szabadulás

Csokonai, az őszinte költő, Rozália körül minden nyomot eltüntetett. Dobby azt írja róla: »nem azért szeretett, hogy a szerelem édességével éljen, hanem hogy azután tsak áhftozzon, epekedjen, reszkessen, sopánkodjon, őrizze, de hozzá ne nyúljon, hogy lángoljon, s magában emésztődjön, mint a csipkebokor: de táplálást ne kívánjon, hogy azt méznek tartsa, mégis mint mérget ne illesse, vagy amint Rousseau mondja, hogy az ő imádottjának lábainál térdepeljen, de többre ne menjen... És ez az indulat... tsak az egy Lillához volt kaptsolva... úgy hogy a mi Seculumunkban kevés olyan tapasztalású Ifju mulik ki olyan ártatlanságban mint Ő.« (34 35. l.) Legfélrevezetőbb itt az, ahogy Rousseau-ra hivatkozik Dobby. Rousseau Vallomásaiból semmiesetre sem epekedett tanult az a fiatalember, aki Dobby szerint »semmilyen sem volt fél, hanem mindenben vagy egész vagy semmi se. Egész volt ő az Ideák formálásában, egész a Képzelődesben, egész volt a Sympathiábann, egész az Antipathiábann, egész a Szerelembenn, a Barátságban.« (41. l.)

De ha a szerelem kérdésében nem is lát világosan Dobby, annál kitűnőbb megállapítása, mikor megjelöli a Csokonai-mondák szárnnyalebbenésének legkorábbi időpontját.

Azt gondolhatnók, hogy az ismételt pörök 1794 decemberében, a préceptori állás elvesztésével együtt az embergyűlöletnek abba az engesztelhetetlen hangulatába taszították Csokonait, ahogy ekkor *Gerson du Malheureux*-t jellemzi. Erről szó sincs, maga a darab is mulatságos az összhatásában. Dobbynak hitelt kell adnunk: — »éppen ezen Karátsontól Húsvétig elfolyt időbenn cselekedte azokat, mellyek az ő Kollegyiomi Deákságát legnevezetesebb tették.« (138. l.) Dobby föl is sorol néhányat a híres esetei közül; — ő lett a diákság fő mókacsinálója, nevetségessé téve professzorait is, kópé ötletességével s páratlan képességeivel és tudásával.

Bizonyára már decemberben végleg elhatározta, hogy mihelyt egy kis pénzhez jut, megy Pestre, örökre. Többé semmi nem köti Debrecenhez. Megszabadult a préceptorságtól.

De megszabadult gyötrő szerelmétől is, amelyet eddig magába kellett fojtania. Nagy lajstromát a szerelmes versek összefüggő sorozatát a *Metastasio Szabadulása* zárja be.

Figyeljük meg, hogyan beszél a szerelemről 1795 január végén, fiatal professzora Budai Ezsaiás esküvőjére írt újság-paródiájában, a *Magyar Psychében*. Egy helyen mintha párizsi tudósítást közölné: »Egy elolthatatlan tűzről van emlékezet a külső (külföldi) Levelekben, melyről már eddig egyebet nem tudhatunk, hanem 1. hogy az olthatatlan, 2. mindent egyszerre emésztő lánggal fut keresztül, 3. a Convent a Köz-jóra ügyelő Commissionan (Jóléti Bizottság) adta által a megvizsgálásra, 4. hogy az ártalmasnak ítélte, s veszedelmesnek az emberi nemzetségre nézve! Én pedig egy eroticus író után ilyen értelmemet közölhetem róla, az érdekes publicummal, hogy ez 1. minden emberbe megvan, 2. az ifjúságnak eleitől fogva kezd éledni, és sebes tűzzel éget, 3. oltása még veszedelmesebb, 4. ha ezt oltani nem lehet, rejtegetni kell, s csak egy hasonlóképen égő személynek lehet kijelenteni, annak is csak pap hírével, 5. Ezt csak a vénség jege olthatja el, vagy ha valaki a seráilba, s hárembe igyekszik promotiót kapni. 6. Ezzel az olthatatlan tűzzel egész vigyázással kell járnai a más szalmája körül. 7. Ez az emberi nemzetségre nézve, nem csak nem ártalmas, hanem hasznos, sőt elmúlthatatlanul szükséges is.«

Diákos tréfalkozás ez, de jellemző Csokonaira, hogy párizsi hír-paródiái legterjedelmesebbek, s a forradalmi eseményanyag fölényes ismeretéről tanúskodnak. A szerelemmel üzőtt mókáinak pedig *A szabadulás* tudata ad mélységet:

Igy mutatja, eloldatván
A rab, örömmel tele,
A kegyetlen láncot osztán,
Mellyet hajdan visele

A szakítás Földinével 1794 őszére tehető; ekkor írhatta ősförmájában a *Végbúcsút* s talán a *Rózsi búcsúzálogait* is; s bizonyára át is adta Földinének. S ép az asszony rejtekéből kerültek

aztán elő 1803-ban, mikor végső formába öntötte őket Csokonai. Szakításuk után írta, vagy csak tervezte *Az én szerencsétlenségem* c. emlékiratot, amelynek a címe először a Magyar Hirmondó november 7-i közleményében bukkant föl. A szakítás azt is megmagyarázza, miért tért vissza az Urániában a Laura névhez. Kármán folyóiratában, egyetlen egyszer, meg meri kockáztatni azt a vallomást is, hogy *a szépek szépe*: asszony. Hiszen aláírva nincsenek a versek! Debrecen pedig már szimatolhat, hiszen mindennek vége.

Nyíltan még a *legbizalmasabb barátainak sém tehet említést valódi érzéseiről*, tragikus vergődéséről. A *Végbúcsú* vallomása pontosan tükrözi a valóságos helyzetét:

Érzem hogy a vas törvénynek
Szükség meghódolni már,
Sőt hogy még a jobb reménynek
Szikrája is bűnnel jár:
De óh, ha nem az én mívem,
Hogy Róziért vér a szívem,
S hogy lelkem benne lehell;
Éreznem és túrnóm kell.

Sírok én; de csak keblemre
Hullnak néma könnyeim.
S a magános gyöttelemben
Legelnek képzéseim,
Senkihez sincs bizodalمام,
Hogy túrje s mentse siralmam;
Ah, minden boldogtalan
A földön megvetve van!

Ezek a strófák egyáltalán nem illenek 1798-ra: Vajda Juliáról mindent elpanaszolt ő szabadon. De Földinéről valóban nem beszélhetett. Fiatalon mind Csokonai, mind Földiné meg tudta őrizni a titkot. Ha pedig az asszony esetleg, jóval később, célzott is arra, hogy Csokonai szerelmes volt bele, már akkor senki nem hitte el. Egyelőre ép neki volt legfőbb érdeke, hogy ne keltsen gyanút. Csokonait meg kellett eszdelnie valahogy, s megértetnie vele, hogyha össze nem lehet házasodniuk, legfőképpen barátok maradhatnak.

Úgy látszik, a költő végül bele is nyugodott. Mire visszajutott Patakról, 1796 rózsanyílása idején, már megtisztult érzéssel örvendezett »két valódi híve« boldogságán.

10. Trepida zelotypia

Egészen más volt a helyzet, mikor másodszor tért haza Csokonai négy esztendő s bujdosás után. *Az elmatrónásodott Doris* szintén burkolt vers, nem fölismerhető portré, de bizonyára Földiné adta hozzá a befejezés váratlan fordulatát, a vallomást arról, milyen tartós a régi varázs. A Blumauer-bírálat utóiratából nyilvánvaló, hogy történt is köztük valami, de úgy, hogy Földiné nem érezte győztesnek magát. Amit leírt, talán csak szabadszájú csipkelődés, meggondolatlanság, — de hogyan is álmodhatta volna, hogy ennyi marad az utókorra Rozália levelei közül? Am az sem lehetetlen, hogy ezt a dokumentumot csak a legvégső felindultságában adta ki a kezéből az a nő, aki nem törődött többé sem az urával, sem a világgal. Durva szó-játékát csak a hanyatló élet *gőrcsős féltékenysége* magyarázza: — ezt 'jelenti a trepida zelotypia. Egy bizonyos: aki így merete s így *tudta* papírra vetni érzéseit, magasan is, mélyen is, különbözött kora átlagasszonyaitól. Két nagy lélek került vonzaskörébe, — ez a levél után kétségtelen — de kora rideg törvényei, korlátai közt boldoggá egyiket sem tette, s addig vergődött kalitkájában, míg magát is össze nem zúzta.

Sötét emléket hagyott maga után. Ura temetésére ki sem utazott Debrecenből, — írja Mixich; akkor is otthon mulatott. (22. l.) Ez lehet igaz, de lehet pletyka is; Mixichnek nem minden állítása készpénz olyankor sem, mikor pontos adatokra támaszkodhatott.

Földiről pl. azt állítja: »Még diákkorában megszereti (Juliskát), de szerelmét bevallani nem meri, csak verset ír képzelt boldogságról (*Boldog óh ezerszer, Juliskához*). Mikor aztán elfoglalja a szatmári orvosi állást, megkéri Juliska kezét. Juliska nem szereti, de ígént mond, mert mindenáron asszony akar lenni«. Földi 1773-ban lett debreceni diák, ép mikor Juliska született; — bajos elképzelni, hogy egy csecsemőbe szeretett volna bele. Még bajosabb, hogy egy 17 éves lány miatt akart volna mindenáron egy kétszer olyan idős ember felesége

lenni. Aligha a szatmári meg a hadházi orvosi állás vonzotta; valószínűbb, hogy a Földi költő volta tetszett meg neki. Mixich szerint: »A tapasztalan és szerelmes Földi nem látja szíve választottjában a hiúságot, kacérságot, könnyelműséget.« Szívfacsaró rajz: a fiatal, tapasztalatlan, 35 éves orvost játszva csavarja ujjja köré a 17 esztendő démon, aki a hódítás legmagasabb iskoláját járhatta végig a debreceni szalonokban, vagy ép a *gyermekszobában*, ahonnan nem sokkal korábban kerülhetett elő, mint mikor az első versét elkövette róla Földi doktor! Úgy kell lenni, hogy valami különösebb kacérságot még 1796-ban sem látott rajta Csokonai, mikor a *Földi Rózsát* megírta.

Mixich azonban Csokonait is fölvonultatja Földiné elmarasztalására egy 1804-es vallomásával, amely szerint »Trepida zelotypiá«-val vádolja Juliskát. A levélben, amelynek keltét Mixich hibásan január 14-re teszi június 14 helyett, Földiné hagyatékáról tájékoztatja Kazinczyt Csokonai s arról számol be, hogy hiába kínált érte pénzt, mikor meg akarta vásárolni Széchenyi Ferenc gyűjteménye számára »azt a trepida Zelotypiát, a melyet a Vén Anyja, férjének Dr. Veszpréminek írási s könyvei eránt praktizál, ő is bészíván, tőle által nem vehettem.« (Kaz. Lev. III. 200. 1.) Ez magyarul annyit jelent, hogy anya is, lánya is görcsös féltéssel ragaszkodik meghalt férje írásaihoz, s még pénzért sem hajlandó megválni tőle. (Esetleg, hogy nagyobb összeget csikarjanak ki? Csokonai ezt nem állítja.) Súlyosabbnak látszik az a kijelentése, hogy magának sem tudta megszerezni Földi írásait, pedig kiadási szándékkal kérte őket »de az is mind az Asszony gyengesége miatt, mind azért, hogy én az Ollyakkal bálni nem tudok, vagyis tudni nem szeretek, füstbe ment.« (Kaz. Lev. III. 200 201. 1.) Miféle gyöngeség? Anyja sugalmazásától nem tudott szabadulni? Kazinczyt végül azzal nyugtatja meg Csokonai, hogyha már ráterelte figyelmeét Földi hagyatékára, megszerzi: »kész leszek minden lenni az özvegy körül — még Stutzer is! Gott bewahr!« (HG. II. 786.)

Az isten ments »szokásos férfiszabódás; elsősorban a rossznyelvű Kazinczynak szól, önkéntelenül Kazinczy modorában: németül; — de ha Kazinczynak szól is, nem vitás, hogy kissé Csokonai szívéből is szól. Aki eddigi fejtegetéseinket nem fogadja el, milyen magyarázatot talál arra, hogyan is juthatott ilyen léha ötlet Csokonai eszébe? Földiné mellett — mondjuk finoman — széptevő! Akármennyire mosakszik is, — lehet-e még ekkor Földiné olyan átkozott híru, amilyenek szívesen pletykálhatták asszonytársai? Kívánatos bizonyára volt, hiszen később kétszer is talált férfit, aki elvegye. Csokonai ép a gyöngeségét hangsúlyozza, tehát mikor vádolja, egyúttal mintha mentegetné is. Lehet-e itt nem gondolni ezekre a multidező sorokra:

Szívem szívedhez hajolna
s megifjodnám egyszer még.

A Blumauer-bírálat nyers utóírata és a Kazinczynak szóló levél közt három esztendő folyt le: ezer nap, a találkozás száz meg száz alkalma, s Csokonai tulajdon levele igazolja, hogy valóban találkoztak, tárgyaltak egymással. Maga Kazinczy szintén odautasítja az özvegyhez 1803 március 2-án: »Az én Dégeni Anacreonomat Földinétől kérje az Ur...« (Kaz. Lev. III. 33.) Közben özvegy lett Földiné. Vajjon nem tett-e néhány erélyes kísérletet Csokonai visszahódítására? S vajjon nem a fiatal Eurydice — Konti Julis? — társult-e Lilla emlékéhez, mikor meggátolta Csokonait abban, hogy hivatalosan Földi örökébe lépjen?

A *Végbúcsú* 1803-as fölbukkanása — mint már jeleztem — alighanem azzal magyarázható, hogy Földiné szedte elő hajdani emlékei közül. Csokonai saját példánya akkora rég elkallódhatott. Először egy 1802-es versjegyzetén találkozunk az *Egy szerencsétlennek siralma* címmel, amelyhez még ez a tájékoztatás járul idegen kézzel kezdett második nagy lajtsromán: »24. Edgy szerencsétlennek siralma. 15 syllabájú versekbe.« Ez a cím 1794 tájnak rémlik, de az *Utolsó szerencsétlenségre* is utal, s jelzi a *Végbúcsú* új fölbukkanásának időpontját. Kezébe kapván két kítőnő fiatalkori alkotását, végső formába öntötte. Volt mit változtatnia. Tulajdonképp a *Rözi búcsúzalogjai* olyan vallomás a nő szájából, amilyenre az 1794-es Földiné nem is könnyen számhatta magát, de az 1803-as már habozás nélkül. Főleg azonban a *Végbúcsú* záróstrófái talányosak. Idáig úgy magyaráztuk ezeket, hogy a költő azt a boldogságot színezi ki, amely majd a halál után várja őket. Meglehet, noha 1794-ben ép a legtudatosabb materializmus, az *Álom* irányában fejlődött Csokonai. Figyeljük csak ezeket a sorokat:

De mit láttatsz a Jövendő
Tükkörében, kék Remény?
Oh felrózsáztott Esztendő —
Oh mennyből szállt Tünemény —
Oh szívet olvasztó hangok —
Oh oltári fáklýalangok —
Oh élet — Oh szerelem —
Oh ne játszatok velem

Oceánja bánatimnak
Többé nem duzzadozik,
S elhullott könnye Rózsímnak
Mind gyöngyökké változik.
A kövár gyomra szétdüllyed,
A rabló zúg, hereg, süllýed :
Én úszok, az Ég segít :
Rózsí int és nékem él.

A »felrózsázott esztendő« semmi esetre sem érthető 1794-re ; a másvilágot viszont aligha képzelte úgy Csokonai, hogy ott esztendőkbek számítanak. A gyászév letelte után — 1803 azonban hozhatott számára valami futó reményt ; nincs kizárva, hogy ismét megperzselődött a régi lángnál. Szinte bizonyosra vehető ez a két 1803-as Rózsí-vers alapján.

Nem tarthatott soká a varázs. A *Végbúcsú* utolsó versszakaszában ezt olvassuk :

Már kétségem tört hajója
A zöld parton nyugszik már,
s Istenségem Kalipszója
Örök Ifjúságra vár ---

Az *elmatrónásodott Doris* hangja is ott fordul komolyra váratlanul, mikor a megifjodás vágya zendül föl a tréfás vers végén. Itt pedig himnikus elragadtatásában az Örök Ifjúság káprázódik Csokonai elé. Viszont mi a valóság? A harmincéves özvegy, három gyermekével, s a harmincéves garaboncsás diák, a maga elpusztíthatatlan fiatalságával nem férhetett tartó an együvé ebben a sóvárgásban. Még mielőtt fölnezelhetek volna a barátok, mindenek újból s örökre vége lett. Csokonait a valódi fiatalság tartotta ígézetében. S bármily gyorsan suhant el álmai közül Eurydice, a mélyebb emlék : Lilla alakja visszarántotta a házasságtól. De megmaradtak a kései Rózsí-versek. Csak a nevet kellett megváltoztatni, beleilleszthette minckéntőt a *Lilla-dalok* közé. Hiszen nagyjában egyezett is minden. »Elhullott könnye Lilimnak...?« Oda se neki ; csinált ő már ilyet az *Ujesztendei Gondolatokban* is!

S itt az ideje, hogy néhány szót ejtsünk arról is : ha a legszebb szerelmes versek egész sora nem Vajda Juliához szól ; ha a legmélyebb vágy, a leggyötrőbb kétségbeesés remekeit már készen vitte Komáromba ; 1800 után pedig kétféle láng is emésztette : mi volt hát a Lilla-élmény? Nem kell-e annak a jelentőségét lényegesen alacsonyabb fokra szállítani? Meggyőződésem, hogy erre semmi jogunk. A Rozália-viszony nem volt nyíltan föltárható, nem is lehetett tisztá öröm, hanem — ahogy vallotta is Csokonai — büntudattal átárasztott *keserű* érzés : »Venus terhes igája«. Csokonai *igazi szerelme*, amelye bátran, nyíltan, teljes ujjongással vetette magát, a komáromi szerelem volt. Ez felelt meg a szentimentális kor igényének : boldogtalan pár, amelyet a kegyetlen szokás, a tirann törvény elszakít egymástól. Szegény költő, vagy onos lány — *ennek az egyéni tragédiának megvolt a típus-érvénye, a társadalmi mélysége*. Azért is vált annyira népszerűvé, hogy Csokonainak szinte minden más vonását kitérőlte az utókor emlékezetéből. A boldogtalan szerelmes lázongása nem látszott veszélyesnek. Lehetett búsongani Csokonai »balsorsán«, de azt minden »józanészű« olvasó belátta, hogy itt tulajdonképp csak Lilla szülei kárhoztathatók, s még ők sem jogosan.

Az irodalom számára *Lilla marad Csokonai nagy szerelme*, még ha nem is Vajda Julia volt az, aki mellett a szenvedély minden stációját végigjárta, a fiatakori lázas sóvárgástól. a boldogság ujjongásától a *Gott bewahr* fanyar mosolyáig. A szerelem közben visszaálcazta magát barátsággá, erről tanuskodik a *Földi Róza* — de kísértései a végső debreceni években is holtig örvénylettek Csokonai körül.

Földi maga, férjek törvényeként, semmit nem gyaníthatott ebből. Felhőtlen barátságot, értelmi fölényérzetet áraszt a Blumauer-bírálat minden sora. Az utóirat azonban már a szó betűszerinti értelmében mutatja a szorongó féltékenységet, a trepida zelotypiát, az elmatrónásodó Földiné hanyatló állapotát.

Kiábrándító ez a módor ; — valóban olyanféle karakter rémlik már mögötte, amilyenek Mixich kezdettől fogva képzei Földinét! Csokonainak nemcsak Stutzer-ajánlatát kell megértenünk, hanem mentegetőzését is : »Gott bewahr!« S akikben ez a kép él Földinéről, bizonyára nem is könnyen nyugosznak majd bele, hogy ezzel cseréljük föl a beteg szomszéd-lányka éteri alakját. De az igazság sokkal fontosabb, sem hogy álkegyeletről érintetlenül hagyhatnánk egy kispolgári mesét.

A polgári tudomány a maga szempontjából ügyesen járt el, mikor Csokonaiiban a magánykultuszra korlátozta az ermenonville-i bölcs hatását. A felszabadulás óta tisztázódott, hogy

Rousseau mint a forradalom ideológusa is mélyen formálta Csokonait. Tegyük most hozzá : a polgárság szellemi forradalma mély ellenmondást hordozott. Mikor a klerikális világgépet összetörte, erkölcsi rombolást is végzett : az *érzelme anarchiáját* juttatta uralomra a feudális társadalom álszenteskedése helyett, glorifikálva a természet nevében a szabad szerelmet és a házasságtörést. Dombyból ne azt vegyük képzőnek, amivé ő stilizálta Rousseaut, az imádottja lábánál térdeplőt, inkább azt szívleljük meg, amit Csokonairól állít : »Vagy egész, vagy semmi se.« *Rousseau is egészben hatott rá : erényeivel és hibáival.* Ha nem így fogjuk fel a fiatalok líráját, mit tehetünk? Hogyan uta íthatjuk vissza Harszti ítéletét : Csokonai tisztán, testvéri vonzalommal szeretett, de ebből valami affektált lírát hozott létre, zűrzavaros álomhoz hasonlót.

Hiszen ezek a versek, mióta a Lilla-kompozícióba átkerülve ismertekké váltak, egész szerelmi költészetünk legszebb dalai közé tartoznak.

Van különbség a Rózsi-versek és a hiteles Lilla-dalok közt, de fordítva, mint Ferenczi állítja. A debreceni versek fakadnak forróbb mélységekből, azok, amelyek Csokonai nagy radikális költeményeivel egyidősek. A fiatal szenvedély heve, áhítata Komáromban derűs, érett férfi fölényre változik. A tragikus vég legmegrendítőbb vallomásai készen vannak már a Lilla-korszak előtt.

11. Lírai realizmus

Mindent nem szükséges szó szerint vennünk abból, amit versben olvasunk. Mikor Kazinczy szinte kárhóztatta az eredeti éget, Berzsenyi habozás nélkül aknáztta ki Horatiust, Csokonain sem lepődhetnénk meg, ha az derülne ki róla, hogy ő szép műveket akart alkotni, *nem verses naplót.* Nagyon meg zivileendő ám az a vallomás, hogy szerelmes versei írása közben *ritkán engedték eszébe jutni valóságos érzést, hogy ő poeta!* Még az idegen ötletet kiaknázó *Megkövetés* is, sőt a bevallott fordítás is verbeli Csokonai-mű; általában ne gondoljuk, hogy sok olyan írása lenne, amelynek nincs az élete való ágához köze.

Mit kezdünk hát a több kidolgozásban fennmaradt verssel, amely a régi Rózsi-mitosz egyetlen tényének látszott (*Rózsím sírja felett*)? Ha a Földiné föltevés elfogadható, akkor ez a vers mégis csak alaptalan képzelődés, hiszen mint már mondtuk is, Juliánka-Rózsi egy negyedszázaddal túlélte a költőt. Ha pedig ez képzelődés, miért vegyük valóságnak a többi Rózsi-dalt?

Egyszerű a felelet : Csokonainak *igaza van, mikor Rózsit elsíratja.* Ha tudunk olvasni, meg is érteti velünk ő maga, hogyan fogjuk föl ezt a halált. Magának Lillának írja búcsúlevelében : »Én élek s Lilla én reám nézve megholt, — igen is, megholt — örökre megholt ő én reám nézve.« *Én reám nézve* : így értsük Rózsi halálát is. Véletlen, hogy Lillának ép ebben a levélben tesz említést Rózsi haláláról? (HG. II. 649.)

A líra tartalma nem a perrendtartásszerű acathúság. A *lírai realizmus* : az *érzelme igazsága.* Így nézve a kérdést, Csokonainak igaza van. Csokonainak van igaza, — az ő számára valóban meghalt Rózsi, a korai versek nefelejcszemű tündére, a *Csókók Rozáliája*, Fegyverneki Rozália. Meghalt az ihlető Rozi, akiről a *Szerelmes búcsúvételben* énekelt. Először a *Gerson du Malheureux*-ben siratta el mint Luizát. Aztán, legkésőbb pataki elárvahodottságában a *Melin de Saint Gelais* versanyagából megformálja a *Rózsím sírja felett* első alakját, amint ezt, szótag-hibával, már Toldy is közölte (939. h.) :

Lelkemnek forró sóhajtási,
Szakadatok ki mellyemből,
Mellyeket e sírnak hányási
Kergetnek ki bús szívemből.
Szálljatok Rózsímhoz mennyekbe,
Ott tartják őt az angyalok,
És lelketem e vig helyekbe
Várjátok meg : mert meghalok.

Lehet ezt egyébre magyarázni, mint hogy a költő valóban ott állt az eltemetett kedves sírja fölött, akkora fájdalomban, hogy saját szavaival meg sem bírta fogalmazni érzéseit?

A *tihanyi echóhoz* eredeti címe még 1798-as kéziratában is : *A füredi parton.* A vers, amelyet bemásol Kisebb Költeményei kéziratának ötödik kötetébe, eredeti alakjában legkésőbb 1796 kora őszén keletkezett, mikor Csokonai először járt túl a Dunán. Ennek egy idevonatkozó részletét, szintén egy kis hibával, már Toldy közölte (936. 1.) :

Rózsím is, ki sorvadó ügyemnek
 Még egy élesztője volt,
 Rózsím is, jaj, gyászos életemnek
 Fájdalmára már megholt.
 Már te nyugszol, boldog lélek.
 Én pedig még elhagyatva élek
 Ennyi zaj, baj, jaj között.

Félreérthetetlen vallomások ezek! De ha nem abból indulunk ki, amit az előbb hangsúlyoztam hogy itt *pusztán pszichológiai tényről van szó*, amelyet a költő *képben realizál*, igen nehéz helyzetbe jutunk mindjárt a Diétai Magyar Múzsával, amelynek lapjain hol él, hol meghal, hol megint feltámad Rozália. (Hiszen ép emiatt jöttek soha el nem oszló zavarba eddigi életírói!)

A Rózsí-versek közt ott a *Rózsím sirja felett* imént idézett ősfogalmazványa, de Csokonai többszörösen áthúzza, annyira elégedetlen már vele. Nem viaskodna-e a témával szokása szerint a legvégsőkig, ha *valóban* megtörtént volna, amiről énekel? Csak azért húzhatta át, mert nem ez volt a valódi élménye, nem forrósodott át iránta. Még inkább ezt igazolja, hogy a *Füredi parton* strófáját habozás nélkül írja át Lillára. Elképzelhető volna ez, ha *valóságos halálról* lett volna szó?

Végül itt a Rózsí-versek közt a *Barátomnak* című. Eredetileg így fogalmazta a második strófáját (Kisebb költ. IV. 9a. Akad. kéziratár.):

Azt is hányod a szememre,
 Hogy most búskomor vagyok
 És ifjú lételemre
 Már magammal felhagyok
 Én ki másszor a nimfákat
 S a teljes kompániákat
 Vigásra élesztettem :
 Úgy van! Rózsit szerettem.

Itt csupán azt a veszteségét siratja, hogy szerette, azaz volt rá lehetősége, hogy szeressék egymást. Ekkor újból tudatára ébredt, hogy ha már nem szeretheti, akkor az ő számára nincs is többé Rózsí. A vers-két végső sorát így módosítja hát :

Kedveltetni jól tudám :
 Úgy van! Rózsím éle ám.

S az utolsó (3.) versszakot csakugyan ezzel fejezi be :

Nem kedvellek társaságot,
 Sem leányt, sem mulatságot,
 Úgy van, mert Rózsím megholt,
 Aki kedvem tárgya volt.

Nemcsak az válik itt bizonyossá, hogy még *barátjának sincs arról sejtelve sem, milyen gyász érte Csokonait*, hanem benne magában is *mintha versírás közben derengene vissza a két korábbi vallomás : Rózsí megholt.*

Ezután húzza át a *Rózsím sirja felett* újból leírt ősfogalmazványát ; ezután írja át Lillára a *Füredi parton* Rózsí-gyászoló versszakát. Ha nem a mi feltevésünk helyes, milyen meg-hökkentő volna, hogy olyan változat is a akad a *Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz* sajtókezű kéziratái közt, amelyekben a 4. versszak így hangzik :

Karcsú derekadon a váll
 Halháj-nélkül is szépen áll ;
 Nem úgy ám, mint a Rózsíé,
 Vagy a majd megmondám kié.

Képzeltető ez, ha egy halott lány emlékét jelenti Csokonainak a Rózsí név? De nagyon is jól elképzelhető, ha az elsiratott kedves voltaképp *él tovább*, s olyan hírek jutnak róla Csokonai füléhez, amilyenek a vég ő dunántúli korszakban Földinéről már könnyen feltételezhetők! És ami a legfontosabb : képzeltető-e, hogy a *Végbücsű Rózsitól* megszületik 1803-ban, ha ez a név egy rég porlandó ártatlan leánykát jelöl? A mondottak után, azt hiszem, egyszerűen

megoldhatók a versek kibogozhatatlannak tetsző problémái. Igaz, ezzel megváltozott a Rozália-versek valóság-értéke: ép az halványul fikcióvá, ami idáig egyetlen biztos tényként élt a köztudatban. (Ha valaki mégis ragaszkodna ahhoz, hogy kellett lennie egy leánynak, aki meghalt, — vizsgálódhat egy olyan föltevessel, hogy a diák Csokonai egy ilyen »testvére« távoli vonalzat is átélhetett.) A többi Rozália-vers hősnője fizikailag életben maradt, de a *költőre nézve* meghalt. Meghalt a »szerelmes Rózsi«. — Még azután jó sokáig megmaradt Juli, a hív barátné; delassanként az is átváltzott, elmatrónásodott Dóriszá. Még 1800-ban megfellebbezte végzetét. — erről tanúskodik a Blumauer-kritika utóirata. Sőt 1803-ban, már özvegyen, annyira büvöletébe vonta a szellemileg örökifjú költőt, hogy ismét Rózsi-verseket írt. Végül azonban mi maradt? Trepida zelotypia, — aki mellett — isten ments — még éppen stuccer is lehetne az ember — az irodalom kedvéért!

* * *

Csokonai kritikai kiadása teszi sürgőssé a Rozália-kérdés tisztázását, nem holmi turkáló szándék „a költő magánéletében”. Nem is magánügy, ami a lángész alkotásait értékesebbé teszi. Tudom, milyen régi, vonzó hiedelmet kell megsemmisítenem egy kevésbé vonzó kedvéért, Sajnos, az eddigi föltevés semmit nem magyarázott, ezzel viszont Csokonai műveinek, leveleinek máig megoldatlan rejtelméi sorra tisztázhatók. Alakja így még tragikusabb ugyan, de élőbb, mint amilyenek idáig ismertük.

Tegyük hozzá: Földiné alakja nem ri ki irodalmunk „múzsái” közül.

Társadalmi alapon nem nehéz megtalálnunk azt a magyarázatot, amely megvilágítja líránk irodalmi nőalakjainak néhány közös riasztó vonását.

A költő minél különb, annál különbet vár a szerelemben is. De az osztálytársadalmak kivételes asszonyai, akikre a nagy költői egyéniségek igényt tartottak, szinte törvényszerűen ütköztek bele a korlátokba, s váltak rosszhíruékké. Lehetett-e Balassi tartós ihletője más, mint egy Losonczy Anna? Vagy Petőfié más, mint aki egy országot ingerelt maga ellen, mikor valóban eldobta az özvegyi fátyolt? S ki más nyugózhette le Rousseau legnagyobb tanítványát Debrecenben, mint az a nő, aki végül a legsötétebb emléket hagyta maga után? Ép azzal vesztette magába ezt a Melieszt ez a Rozália, mert már asszony volt, s ő irtózatos: ép a Földié!

Weszprémi Juliannára ne úgy gondoljunk végső sorban, amivé torzult és züllött az élete, beoltva egy merev társadalomban a polgári irodalom érzelmi anarchiájának vírusaival. Csokonai Rozáliáját, igazi mivoltában, a *Tempefői* és a *Csókók* jeleneteiben kell keresnünk. Földiné érdeme, hogy modellt tudott állni ilyen alakokhoz, s örök dalban ragyog előttünk:

Hadd szakasszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már.
Hej, ha meglát, hány negédes,
Hány kacér leányka vár!

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét terád,
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet át.

Ott kevélykedj bitoroddal
Ékesebb bíborja közt!
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja közt!

MAGYAR BÁLINT

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÁTKÖLTÖZÉSE A NÉPSZÍNHÁZBA, 1908-BAN

A színházi szakmai köztudatban a Nemzeti Színháznak 1908-ban történt átköltözése a Népszínház épületébe úgy él, mint az első világháború előtti idők egyik jellemző panamája. Ezen az sem változtat, hogy a hivatalos színházi történetírás később igyekezett ezt a kormányzati gesztiót igazolni, az átköltözés melletti okokat súlyosbítva, az ellene szólókat pedig lényegtelennek tüntetve fel. Nem helytelen, ha emlékezetünket kissé felfrissítve összefoglaljuk az akkori eseményeket és megmagyarázzuk a Nemzeti Színház azóta is megszakítatlan száműzetésének okát. Meg kell jegyeznünk, hogy az ehhez szükséges írásos tanúságok niind hozzáférhetőek: felkutatásukhoz nincs szükség a szerencse segítségére.